

HANNY ERZSÉBET – REMÉNYI LÁSZLÓ

A BUDAI VÁRHEGY BRONZKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE*

A régészeti leletek tanúsága szerint a középkori Magyarország királyi székhelye már a bronzkor időszakában is fontos, regionális központnak számító település volt. Annak ellenére, hogy a budai várhegy őskori leleteit több rövidebb közlemény, illetve összefoglalás is bemutatta¹ – mivel a korábban ígért teljes leletközlés² mindmáig elmaradt – hasznosnak véltük a Hanny Erzsébet által feltárt újabb leletanyag közlését a régebbi leletanyag feldolgozásával kiegészíteni.

A budai vár területéről a 19. századi építkezések során a Várhegy déli részén találták az első őskori leletet: egy „nádlevél” alakú hiányos bronzkardot,³ melyet a Nemzeti Múzeum gyűjteményében őriznek. A várhegyről további, szórványként előkerült leletek (bronzkarperec, nyílhegy, kúpos fejű bronztűk)⁴ után az 1949 és 1952 között folytatott feltárások során kerültek elő elsőként hitelesen megfigyelt körülmények között őskori leletek. Nagyobb mennyiségű őskori objektum és leletanyag a Zolnay László vezette ásátásokon, 1972–1982, majd 1988 és 1999 között, a Zolnay által feltárt területtől északra, az egykori középkori polgári negyed (ma Szent György tér, Honvédelmi Minisztérium épülete, Sándor palota) területén került elő. (1. kép) Az előkerült leletanyag alapvetően három kronológiai horizontba sorolható.

Nagy László két, általa bemutatott beszurkált pontokkal díszített oldaltöredéket⁵ a badeni kultúra

hagyatékaként mutatott be, azonban alaposabb vizsgálat után a két töredék középső bronzkorinak határozható meg. Megállapításunkat az is alátámasztja, hogy a teljes leletanyag átvizsgálása után sem találtunk olyan leleteket, amelyeket egyértelműen rézkorinak tarthatnánk. Ebből következően a legkorábbi horizontot a kora bronzkor végi, késő nagyrévi kultúra leletei képviselik. A következő horizontot a nagyrévi kultúrát felváltó középső bronzkori vatyai kultúra hagyatéka jelenti. A harmadik kronológiai horizontba a késő bronzkori urnamezős kultúra leletanyaga sorolható. A három, hosszabb ideig tartó, jelentősebb megtelepedésre utaló időszak hagyatékán kívül néhány kelta kerámiatöredék is előkerült, ezek alapján azonban nem feltételezhető a Várhegy komoly kelta-kori lakottsága.

KORA BRONZKORI OBJEKTUMOK ÉS LELETEK (2. kép)

XII. gödör: Nagyméretű „teknő” alakú, a sziklába mélyített hulladék-gödör. Betöltése barna, bontása során gazdag bronzkori kerámia anyag, átfűrt csonttű, nagyméretű őrlőkő, parázsbortó (19. kép 6), orsógomb (20. kép 7-8), kőszekők (20. kép 4-5) és állatcsont került elő. Bár az ásatási naplóban vatyai gödörként szerepel, és az előkerült bögrétöredékek (7. kép 6, 8-10), a fedőtöredék és néhány táltöredék a vatyai kultúra korai időszakára is datálható lenne, a gödröt az előkerült kora bronzkori korsótöredék (4. kép 4) és egy táltöredék (7. kép 2) a nagyrévi kultúra késő szakaszára, esetleg a Nagyrev-Vatya átmeneti időszakra datálják.⁶ (82.1.79-103.)

74/12 és 13-tól nyugatra: A középkori beásásokkal bolygatott őskori objektum nem kapott külön számot. Az ásatási napló tanúsága szerint a mai felszín alatt 1 méterrel „szájával felfelé álló, hasán egyenes vonallal díszített nagy korsó (hamvasztásos sír) füle letört (külön megvan), mellette egy tálnak, nyilván a felső maradványának több darabja. A kerámiák rajta nyugszanak a budai márga általa-

* E munkának eredetileg a Szent György tér régészeti és történelmi múltját bemutató, közelmúltban megjelent monográfiában lett volna a helye (Tanulmányok Budapest Múltjából 31), de a szerkesztési koncepció miatt kihagyták a kötetből. Így ért minket az a megtiszteltetés, hogy cikkünket most a mindannyiunk által tisztelt és szeretett Kata néni emlékének ajánlhatjuk.

¹ NAGY 1904. 123; TOMPA 1942. 79; PATEK 1968. 74, LXVIII. t. 7-12; KÓSZEGI 1988. 128; NAGY 1952; MAROSI-SOÓS 1977; MAROSI-SOÓS 1991; HANNY 1997.

² MAROSI-SOÓS 1977, csupán egy 1995-ben előkerült korabronz-kori áldozati gödör anyagának teljes közlésére és megfelelő értékelésére került sor: HANNY 1997.

³ NAGY 1904. 123; NAGY 1952; MAROSI-SOÓS 1977.

⁴ PATEK 1968. 74, LXVIII. t. 7-12.

⁵ NAGY 1952. LII. tábla 1-2.

⁶ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád 46-75. II. 46, 58, Ád 133-75, 67.

ján.”⁷ A kihajló peremű, ívelten kettős csonkakúpos testű egyfülű, (a fül alsó része szögletesen kiszélesedik) karcolt díszű korszó (5. kép 1) a nagyrévi kultúra késői fázisának hagyatéka, hasonlóan a mellőle előkerült kihajló peremű, durvított külső felületű korszó, vagy fazék peremtöredékéhez (6. kép 4), valamint a kihajló peremű, bikónikus testű, hasvonalán beszurkált pontsorrallal díszített tálhoz (7. kép 1). Az urnasír mellől egy másik, ugyancsak kihajló peremű, ívelt testű, karcsú, vállán bekarcolással díszített egyfülű korszó töredéke is előkerült (4. kép 1), amelyről ugyancsak feltételezhető, hogy egy, a későbbi építkezések során bolygatott urnasírhoz tartozhatott.⁸ (82.1.117-120.)

74/20. objektum: Kb. 180 cm átmérőjű kerek gödör, kevés korabronzkori töredékkel és állatcsonttal. (82.1.127.)

74/22. objektum: Középkori ciszterna által bolygatott, kb. 140 cm átmérőjű, kerek, kora bronzkori gödör, kevés kerámatöredékkel.⁹ (82.1.130.)

74/23. objektum: Az objektumról az ásatási naplóban nincs leírás. A rajzok alapján egy későbbi, őskori rétegeket vágó szögletes beásás lehetett. Az objektumból a bemutatott kora bronzkori, pereme alatt apró bütyökkel díszített fazékperemen (4. kép 9) és a ferdén levágott peremű, gömbös testű táltöredéken (7. kép 4) kívül késő bronzkori töredékek is előkerültek. (82.1.131-136.)

74/38. objektum: Az objektumról az ásatási naplóban sem leírást, sem rajzot nem találtam, az őskori gyűjteménybe került kerámia anyag kora bronzkori. (82.1.140-141.)

74/46. objektum: Kb. 120 cm átmérőjű, kerek, a sziklába mélyülő gödör. A gödör bontása során -20 cm-es mélységből egy ép kis kora bronzkori korszó került elő (5. kép 2).¹⁰ A világosbarna, finoman iszapolt, fényes felületű, kihajló peremű, ívelt nyakú, bikónikus edény súlypontja az alsó harmadában van. A peremből induló, vállra támaszkodó szalagfülének alsó része – hasonlóan a feltételezhetően sírhoz tartozó fent bemutatott korszóhoz – szögletesen kiszélesedik. Az edény vállán a füllel szemben, illetve az edény oldalán átlósan apró bütyökdszöket helyeztek el, amelyeket a vállon körbefutó bekarcolt vonaldísz köt össze. A fül alól, illetve a füllel szemközti bütyökdszökből három, a két másik bütyökdszökből két párhuzamos vonalból álló bekarcolt dísz fut lefelé. Az ép korszón kívül

több edénytöredék is előkerült a gödörből: egy kisméretű, kihajló peremű, karcsú füles korszó peremtöredéke (4. kép 5), egy további korszó oldaltöredéke, amelyen a vállon körbefutó bekarcolt vonaldísz és ebből lefelé induló három vonalból álló bekarcolt vonalköteg látszik (4. kép 7), egy barna, kihajló peremű, ívelt nyakú karcsú korszó töredéke (4. kép 3) valamint egy edény aljtöredéke, ék alakú beszurkált dísszel (4. kép 6). Ugyancsak a gödör anyagához tartozik két durva kidolgozású kihajló peremű, tojástestű fazék töredéke (6. kép 6), valamint két (egy edényhez tartozó) sűrű bekarcolással díszített oldaltöredék (6. kép 7). (82.1.147-153.)

75/1. objektum: egy szögletes középkori beásással bolygatott kora bronzkori objektum, vagy réteg. (82.1.158-159.)

75/4. objektum: Kb. 3,5 m átmérőjű ovális gödör, amelyből egy nagyobb füles korszó töredéke, és egy ép, világosbarna, vastag falú, enyhén kihajló peremű gömbös testű füles bögre került elő, a bögre kerek átmetszetű füle a perem alól indul és a vállra támaszkodik (7. kép 7). (82.1.160-161.)

80/2. objektum: középkori pince alján talált kora bronzkori kerámatöredékek.¹¹ (82.1.192.)

80/9. objektum: középkori beásás által bolygatott kora bronzkori objektum, vagy réteg. (82.1.194.)

81/12. objektum: középkori beásás által bolygatott kora bronzkori objektum, vagy réteg. (82.1.202.)

81/14. szelvény: Az ásatási napló tanúsága szerint: „A humusz elbontása után sárga őskori agyagpadló nagyobb egybefüggő felületére tisztítottunk rá. Ennek északi végét részben már korábban átvágták, a szelvény déli végén pedig a sziklafelszín emelkedik a padló szintje felé. A padló felszínén cölöplyuk szerű gödrök és egy átégett tüzelőhely maradványaira bukkantunk, délnyugati oldalán egy nagyobb szögletes beásás látszott. A padló északi végénél, ahol korábban már belevágtak, átvágtuk a sárga agyagot, illetve az alatta levő sötétebb réteget. A padló vastagsága eléggé változó, megfelelően az alatta levő hepe-hupás felszínének, amelynek az nyilván az elplanírozását szolgálta. Mind a sárga padlóból, mind az alatta levő sötétebb rétegből sok csont, kő, átégett agyagkolonc, és kevesebb kerámatöredék került napvilágra. A csontok közül több még összefüggően megvolt, tehát amikor eltemették őket az inak még összetartották azokat. Az agyagpadló alatt, már a márgás sziklafenekre tapadva, emberi koponya darabjaira bukkantunk, hozzájuk tartozó egyéb emberi csontokat azonban mellettük nem találtunk.”¹² (3. kép) Sajnos az őskori

⁷ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád 133-75, 63.

⁸ A két karcolt díszű korszót Marosi-Soós Ágnes is bemutatta, azonban anélkül, hogy utalt volna a napló hamvasztásos sírra vonatkozó megfigyeléseire: MAROSI-SOÓS 1991. 2. tábla 2-3.

⁹ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-46-133-75, 57.

¹⁰ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád 133-75, 68.

¹¹ Ásatási napló: BTM Adattár, 1396-83, 1.

¹² Ásatási napló: BTM Adattár, 1396-83, 2-3.

gyűjteményben nem bukkantam az objektumban talált koponyadarabok és kerámiatöredékek nyomára, csupán az agyagkoloncot sikerült megtalálnom. Azonban ahogyan az a rajzokról kiderül, a 81/14. számmal jelölt szelvényben talált sárga agyagpadló a szomszédos 80/2. számú középkori pincében is megfogható volt, ahonnan viszont korabronzkori kerámiatöredékek kerültek be a BTM gyűjteményébe. Ebből következően a leírt tapasztott agyagpadlójú, cölöpszerkezetes ház kora bronzkori lehetett.

Istálló, ún. „konzolos” helyiség: a régi várfal által vágott őskori gödör, amelynek betöltéséből kora bronzkori edénytöredékek mellett egy agancskapa került elő (20. kép 1).¹³ (82.1.100).

Az északi előudvar területéről az ásatások során nagyobb mennyiségben kerültek elő objektumokhoz nem köthető leletek. Ezek közül kiemelésre méltó egy világosbarna, kihajló peremű, ívelt testű, erősen profilált vállú korsó töredéke (4. kép 2). Csak feltételeesen sorolható a korabronzkori leletek közé az ún. istálló lelőhelyen talált erősen bekarcolt ívelt mintával díszített tál töredéke (7. kép 11).

A KORA BRONZKORI ÁLDOZATI GÖDÖR ÉS CSONTVÁZAS SÍR

A Szárazárokától északra, a mai Szent György tér területén 1989-ben kezdődtek újra az ásatások, melyek a volt Honvédelmi Minisztérium, a Sándor palota területére és a környező utcákra terjedtek ki. Rövid szünet után, 1995-ben folytatódtek a feltárások, ekkor már a tér mindkét oldalán. (1. kép) A munkálatok elsősorban a középkori emlékek feltárását tűzték ki célul, de több esetben sikerült az egész területen a kora bronzkor telep- és sírleleteit is megtalálni. Az ún. Istálló ásatásakor, a barokk lépcsőház alapozása alatt került elő egy nagy, méhkas alakú gödör egynegyede, benne bekarcolt díszű, nagyméretű edény aljának töredékei feküdtek. Szórványként az egész területen – objektumhoz nem köthetően – megtalálhatóak voltak őskori edények töredékei a bronzkor mindhárom szakaszából. A telepjelenségek a tér északi oldalán sűrűsödtek és a Főhercegi palota, a Hadügyminisztérium, a Szent Zsigmond templom, a Színház utca és a Sándor palota alapozásai alól, a puha márgás rétegből a sziklaszintig mélyítve (8. kép 1) kerültek elő. Főként méhkas alakú gödröket, illetve azok későbbi korok beásásai által elvágott részleteit találtuk meg. Pár négyzetméternyi területen ugyanebből a rétegből piskóta alakú cölöp-

lyukak kerültek napvilágra, (8. kép 2) sajnos korhatarozó lelet egyikben sem volt. A tér északnyugati oldalán mély árok húzódik, ennek alján jellegtelen őskori cserepeket leltünk, kora és rendeltetése azonban még bizonytalan.

A gödrökben talált, nem nagy mennyiségű csereptöredék egyértelműen a nagyrévi kultúra késői szakaszához tartozik: nagyméretű, durván seprűzött fazekak és tálak, illetve nagyrévi típusú füles, S-profilú bögrék, valamint karcsú fülesbögrék töredékei. Egy gödörben, melynek a sok bolygatás miatt csak az alját foghattuk meg miniatűr edények (6. kép 2-3) és szilexpengék (20. kép 3) voltak.

A területen már az is nagy szó, hogy a kora bronzkor végéről egyáltalán objektumok, illetve leletek megmaradhattak a középkori, törökkori bolygatások és a barokk kori, szikláig alapozott épületek építése után. Éppen ezért rendkívül jelentősnek mondható az a két, majdnem teljes egészében bolygatatlanul ránk maradt objektum, melyeket részletesen ismertettünk. Az egyik az 1995-ben előkerült, már közölt áldozati gödör¹⁴ (9. kép, 10. kép), a másik egy csontvázás sír.

A sír egy kőfal és több gödör által bolygatott területen feküdt, kelet-nyugati tájolású volt. Sírfoltot nem lehetett észlelni, a sír széleit majdnem teljesen eltüntették a körülötte lévő beásások. Rossz megtartású, zsugorított gyermekcsontváz feküdt benne, a kevés megmaradt csont vizsgálatra nem volt alkalmas, felszedéskor nagy részük elporladt. A gyermek vállától a bokáig elosztva feküdtek az edények, legtöbbjük a lábánál. (11. kép)

A SÍR LELETEI

1. Magas, karcsú, tölcséres nyakú, kihajló peremű, gömbtestű korsó, talpátmérője kicsi, Vállára szimmetrikusan elhelyezve két kis szalagfűl támaszkodik. Nyakán körbefutó hármas árkolás, hasát hármas bekarcolt vonalak osztják négy részre, melyeken belül bekarcolt W és pontdíszítés van. Felülete síma, fényezett. (12. kép 4.); (2002.2.1.)

2. Vörösbarna, fordított kónikus testű, ívelt peremű tál, peremből induló két kis fülel. A vállon körbe futó többszörös vonalköteg és pontsor díszíti. (12. kép 6.); (2002.2.8.)

3. Levágott peremű, fordított kónikus testű, fényezett felületű tálka, peremén szimmetrikusan elhelyezett négy apró bütyök díszíti. (12. kép 5.); (2002.2.5.)

4. Kihajló peremű, tölcséres nyakú, gömbölyű hasú, füles bögre, peremből induló szalagfülel (12. kép 1.), (2002.2.4.)

¹³ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-46-75. II. 73.

¹⁴ HANNY 1997. 199-210.

5. Kihajló peremű, S-profilú füles bögre, peremből kiinduló szalagfüle az edény hasára támaszkodik, alja felé karcsúsodik (12. kép 2.); (2002.2.7.)

6. Erősen S-profilú füles bögre, alja széles, füle hiányzik (12. kép 3.); (2002.2.6.)

7. Nagyméretű, S-profilú bögre, talpa széles, peremből kiinduló füle nem túlságosan ívelt szalagfül. (12. kép 7.); (2002.2.3.)

8. Tojás alakú, felületén seprűzéssel durvított, kihajló peremű, keskeny talpú fazék. (12. kép 8.); (2002.2.2.)

A sír és minden egyes darabja jól beleillik a korábbi leletek alapján a várhegy kora bronzkoráról kialakított képbe. A temetkezés jó párhuzamának tarthatjuk a szigethalmi csontvázas sírt,¹⁵ bár mellékletei valamivel korábbi időszakot képviselnek. A kultúra korai fázisából származó Rákóczi-falván előkerült síregyüttes két sírja kelet-nyugati tájolású, zsugorított csontvázas temetkezéseket tartalmazott.¹⁶ A leletek publikálója feltételezi, hogy a csontvázas temetkezések aránya a kultúra korai szakaszában lényegesen nagyobb volt.¹⁷ Valószínű, hogy a késői szakaszban sem tűnt el egészen és szórványosan az ún. 3b fázisig megmaradt.

A karcsú nyakú korsók, melyeket bekarcolással, esetenként mészbetéttel is díszítettek a nagyrévi kultúra késői fázisában jelennek meg. Ezt a típust Schreiber Rózsa a diósi és a budafoki temető elemzése alapján legkorábban a nagyrévi kultúra 3a fázisára keltezi.¹⁸ Darabunk legközelebbi, díszítetlen párhuzamait Budafokon találjuk, azzal a különbséggel, hogy a várhegyi korsónak nem olyan karcsú és hosszú a nyaka.¹⁹ Kulcs temetőjéből is hozhatunk hozzá párhuzamot,²⁰ bár a mi leletünk formailag és díszítésében is finomabb és mivesebb. A dunapentelei korsó és a kulcsi 30. sír edényének díszítése hasonlóan kidolgozott.²¹ A váll és a has bekarcolt díszítései hasonlóságot mutatnak a szigetszentmiklósi nagyrévi sírokban talált edények díszítéseivel.²² Töredékben a régi palotai anyagban is megtalálható ez a típusú díszítés. (4. kép 7) Bár a karcolt díszítés nem jellemző a nagyrévi kultúrára a kettős, hármass bekarcolt vonaldísz, a pontozott minta és a W alakú motívum külön-külön mind megtalálható formakincsében. Korsónk díszítőelemeihez nagyon hasonlókat találunk a tószegi telep

nagyrévi rétegében, melyen az ún. „zászlódísz” jelenik meg, a nagyrév-zsidóhalmi függesztőfüles edényen, mely szintén csontvázas sírból került elő, rajta a W motívumot („szálló madár”) láthatjuk, de megjelennek ezek a minták a dévaványai és a dunaujvárosi edények felületén is.²³ A Szent György téri korsó a díszített edények azon csoportjához tartozik, amelyben a díszítőmotívumok a legegyszerűbbek, de már élőlényt (madár) jelenítenek meg. Mindezek a motívumok a nagyrévi kultúra késői fázisában jelennek meg és a kulcsi típusú edényeken, sőt a vatyai kultúra legidősebb fázisában is tovább élnek, de korábbi előzményekre vezethetők vissza.²⁴

Az S-profilú füles bögréknél a sírban talált változatai főképpen a kulcsi fázisban elterjedtek, a díszített tál ezen formája szintén a kultúra késői fázisára jellemző. A bütyökdiszes tálka jó párhuzamát találjuk a szigetszentmiklóson feltárt, késő-nagyrévi urnatemető leletei között, melyek szintén a kulcsi csoportot képviselik.²⁵

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a Szent György téren 1995-ben talált áldozati gödör és az 1999-ben talált csontvázas gyermek sír a nagyrévi kultúra kulcsi fázisába tartoznak, mely időszakban a Várhegyen egy egyrétegű település virágzott.

A KORA BRONZKORI LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

Korsók

A budai Várhegy kora bronzkori anyagában a korsók különböző formájú és méretű változata fordul elő. A legarchaikusabb formát a XII. gödör enyhén kihajló peremű, peremből induló és a vállra támaszkodó fülű korsója képviseli (4. kép 4). A korsótípus párhuzamait megtaláljuk a kora nagyrévi korszakkal párhuzamos Harangedény-Csepel csoport anyagában,²⁶ de megtalálható a Bóna István által a kulcsi fázis időszaka elé datált Szigetszentmiklós típus anyagában is.²⁷

A bemutatott kihajló peremű, íveltebb testű füles korsók, a perem alól induló fülel a nagyrévi kultúra késői fázisának kedvelt edénytípusai. A karcsúbb változatot képviselő két töredék (4. kép 1, 3) párhuzamai széles körben elterjedtek. A típus a Kalicz-Schreiber Rózsa által a kora bronzkor

¹⁵ SCHREIBER 1986. 71–72.; 2. kép

¹⁶ CSÁNYI 1982–83. 34–35, 40.

¹⁷ CSÁNYI 1982–83. 57.

¹⁸ SCHREIBER 1981. 154.

¹⁹ SCHREIBER 1963. 9. kép 2.

²⁰ BÓNA 1960. IV. Pl. 1, 2, 4.

²¹ BÓNA 1960. III. Pl. 10.; V. Pl. 3.; IX. Pl. 3.

²² SCHREIBER 1995. 21. t. 4.; 23. t. 4.

²³ SCHREIBER 1984c. Tószeg: 4. 5. kép 4; Nagyrev: 5–8, 7. kép 1. a–b; Dévaványa: 8–10, 8. kép 1. a–b; Dunaújváros: 12., 10. kép 1. a–b

²⁴ SCHREIBER 1984c. 18–22.

²⁵ SCHREIBER 1995. 18. sír: 8., 18. t. 1.

²⁶ KALICZ-SCHREIBER 1984. Taf. XXXV. 14–15; ENDRÓDI 1992b. 39. kép, 7–8, 41. kép, 6; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 2000. 21. kép, 4, 7–8.

²⁷ BÓNA 1963. Pl. XVI, 2.

3a fázisába sorolt²⁸ lelőhelyeken tűnik fel,²⁹ de a következő, kulcsi fázis anyagában is előfordul.³⁰ Az épebb töredék (4. kép 1) vállán körbefutó mély bekarcolt vonaldísz párhuzamait ugyancsak két, a kora bronzkor 3a időszakba sorolt lelőhely anyagában találjuk meg.³¹

A hamvasztásos sírban urnaként használt karcolt díszű, tömzsibb füles korsó (5. kép 1) párhuzamait a korabronzkor 3b időszakára datált kulcsi fázis anyagában találjuk meg.³²

Töredékessége miatt nem dönthető el, hogy a karcsúbb, vagy a tömzsibb típushoz tarozik-e az a korsó, amelynek karcolt díszű oldaltöredékét a 4. kép 7. szám alatt mutatunk be, a bekarcolt dísz pontos párhuzamát a kulcsi temető egyik tömzsi korsóján láthatjuk.³³ További, nem teljesen megegyező, de hasonló bekarcolt díszítésű korsót ismertünk a nagyrévi kultúra késői időszakából.³⁴ Formailag hasonló, azonban nem bekarcolt, hanem plasztikus bordadísz látható két Tószeg-Laposhalom,³⁵ illetve egy Tiszainokán³⁶ talált korsón.

A kisebb méretű, erősen kihajló peremű, ívelt nyakú, karcsú testű, erősen töredékes állapotban előkerült korsó (4. kép 3) párhuzamait szintén a nagyrévi kultúra késői időszakának lelőhelyein találjuk meg. A tárgytipus formai előzményének feltételezhetően azok a füles korsók tekinthetők, amelyek egyaránt ismertek a nagyrévi kultúra korai fázisára datált Tisza-vidéki lelőhelyek anyagában,³⁷ valamint az ezekkel egyidős Harangedény-Csepel-csoport anyagában.³⁸ Az erősen kihajló pere-

mű, karcsú típus felé mutat a Harangedény-Csepel-csoport késői időszakába sorolt budatétényi sír két kis korsója,³⁹ azonban a tárgytipus igazán széles körben a nagyrévi kultúra késői időszakában terjed el.⁴⁰

Az ugyancsak kihajló peremű, ívelt nyakú, bütykökkel és karcolt vonalakkal díszített kis füles korsó (5. kép 2) kissé karcsúbb változatát ugyancsak a nagyrévi kultúra kulcsi temetőjében találtuk meg,⁴¹ a bütykökkel és bekarcolt vonalakkal díszített, tömzsibb várhegyi példány azonban unikális darabnak számít a kora bronzkorban.

Töredékessége miatt a 4. kép 2. számú edényről nem dönthető el, hogy füles, vagy fületlen edényről van-e szó. A hasonló, éles válltörésű edények a nagyrévi kultúra késői időszakának kedvelt tárgytipusát alkotják.⁴²

Bögrék

A várhegy telepanyagában és az 1999-ben feltárt csontvázas sír mellékleteként (12. kép 1–3, 7), valamint a XII. gödörben előkerült (7. kép 6, 8–10) enyhén kihajló peremű, enyhe S-profilú füles bögrék párhuzamai, bár szórványosan már a Harangedény-Csepel-csoport anyagában is előfordulnak,⁴³ a nagyrévi kultúra kulcsi fázisában terjednek el széles körben,⁴⁴ majd továbbfejlesztett változataik a vatyai kultúra egyik legkedveltebb edénytipusát alkotják.

Tálak

A tálak közül a legarchaikusabb formát a 74/23. objektum ferdén levágott peremű, úgynevezett T-profilú, gömbös testű tálja képviseli (7. kép 4). A tál párhuzamait a Harangedény-Csepel-csoport lelőhelyein találjuk meg,⁴⁵ azonban egészen késői előfordulásukra is van példa a mészbetétes kultúra Dunaalmás-Foktorokon feltárt házának felső, a középső bronzkor időszakára datált rétegéből.⁴⁶

²⁸ SCHREIBER 1984a. kronológiai tábla.

²⁹ Budafok: SCHREIBER 1963. 1. kép, 5. kép 10; Diósd: SCHREIBER 1981. 10. kép, 2; Szigethalom: SCHREIBER 1986. 3. kép, 10.

³⁰ Kulcs: BÓNA 1960. Pl. IV, 2–3, 5–6; Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995a. 42. tábla 5; Százhalombatta-Földvár kulcsi (V) rétege: POROSZLAI 2000. Pl. XXIII, 2.

³¹ Budafok: SCHREIBER 1963. 5. kép 10; Diósd: SCHREIBER 1981. 14. kép 6.

³² Kulcs: BÓNA 1960. Pl. V, 3, Pl. VIII, 16, Pl. X, 13; Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995a. 19. tábla, 7, 20. tábla, 6, 21. tábla, 4, 24. tábla 8, 30. tábla, 3, 32. tábla 1, 33. tábla 5, 37. tábla, 5, 40. tábla, 1, 42. tábla, 7.

³³ BÓNA 1960. Pl. V, 3.

³⁴ Kulcs: BÓNA 1960. Pl. IX, 8, Tószeg-Laposhalom: BÓNA 1979-80. 9. kép, Érd (?): BÓNA 1963. Pl. XVIII, 14, Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995a. 39. tábla 3, 42. tábla 5.

³⁵ BÓNA 1979-80. 40–41. kép

³⁶ CSÁNYI 1982-83. 9. kép 10.

³⁷ BÓNA 1963, bőséges példákkal, CSÁNYI 1982-83. 3. kép 1, 6–7, 11. kép 1–3, 12. kép 3–4; CSÁNYI 1998-99. 3. kép 2, 4. kép 5–7, 5. kép.

³⁸ pl.: ENDRÓDI 1992b, bőséges példákkal; KALICZ-SCHREIBER 1984. Taf. XXXV; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-99, bőséges példákkal; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000, bőséges példákkal.

³⁹ KALICZ-SCHREIBER 1984, Taf. XLI, 2–3.

⁴⁰ Kronológiailag fontos fogódzópontot jelenthet, hogy az edénytípus nagyobb számban került elő Tószeg-Laposhalom nagyrévi pusztulási rétegéből: BÓNA 1979-80. 12. kép. További példák: Kulcs: BÓNA 1960, számos példával; Budafok: SCHREIBER 1963. 1. kép, 2. kép 1, 3. kép 1, 11. kép 1; Diósd: SCHREIBER 1981. 6. kép 1–4; Szigethalom: SCHREIBER 1986. 3. kép 8; Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995a, bőséges példákkal.

⁴¹ BÓNA 1960. Pl. 4, 9.; KALICZ-SCHREIBER 1984, bőséges példákkal.

⁴² pl.: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000. 9. kép 2.

⁴³ pl.: Kulcs: BÓNA 1960, több példával; Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995a, több példával.

⁴⁴ pl.: Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRÓDI 1992b. 22. kép 4, 41. kép 1, 45. kép 6, 60. kép 2, 5; Budapest-Békásmegyer: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000. 9. kép 9, 11. kép 5, 13. kép 5, 14. kép 5–6, 15. kép 1, 17. kép 5, 8–9.

⁴⁶ VADÁSZ 2001. 14. tábla 5–6, 8–9.

Ugyancsak megvannak a Harangedény–Csepel-csoport lelőhelyeinek anyagában a XII. gödör kihajló peremű, ívelt S-profilú, tömzsi, füles táljának (7. kép 2) párhuzamai.⁴⁷

A kihajló peremű, ívelt, rövid nyakú, fordított kónikus testű fületlen, vagy füles tálak a nagyrévi kultúra késői fázisának elterjedt táltípusa. (7. kép 1) A típus már a Harangedény–Csepel-csoport, a korai nagyrévi kultúrában és a Maros-kultúra Óbéba–Pitvaros fázisában megjelenik, majd egyre szélesebb körben elterjed, használata a középső bronzkorban még szélesebb körűvé válik.⁴⁸

Fazekak

A lelőhely anyagában a kora bronzkorban igen széles körben elterjedt kihajló peremű, S-profilú, tojástestű fazekak képviselik a tárgytypust. Az edényeket felületét általános szokás szerint durvítják, a 74/23. gödörben talált fazekat (4. kép 9) az ugyancsak széles körben elterjedt módon a perem alatt elhelyezett sekély bütyök díszíti.⁴⁹ A palota északi előudvarában talált csücskös peremű fazék (14. kép 8) párhuzamait ugyancsak kora bronzkori leletegyüttesekből ismerjük. A Szent Zsigmond templom közelében lévő gödörben talált miniatűr edény ugyancsak fazék alakú (12. kép 2).

Agancskapa

A bemutatott agancseszközhöz (20. kép 1) hasonló eszközök a kora bronzkor időszakától⁵⁰ középső bronzkor teljes időszakából ismertek.⁵¹

KÖZÉPSŐ BRONZKORI OBJEKTUMOK ÉS LELETEK (13. kép)

I. gödör: Kb. 140 cm átmérőjű kerek gödör az északi kortina fala alatt,⁵² kevés középső bronzkori leletanyaggal. (82.1.59-64.)

XV. gödör: a „régí várfal” nyugati oldalán talált középkori objektum anyagába keveredett középső bronzkori kerámiatöredékek. (82.1.75-76.)

74/4. gödör: középkori objektum által vágott őskori réteg. (82.1.106-107.)

74/6. középkori helyiségben talált középső bronzkori kerámiatöredékek.⁵³ (82.1.108-109.)

74/8. árok által vágott őskori gödör. A gödör betöltéséből középső bronzkori kerámiatöredé-

kek, köztük két táltöredék (14. kép 11) mellett késő bronzkori töredékek is előkerültek. (82.1.110-114.)

74/9: középkori fal mellett talált középső bronzkori kerámiatöredékek. (82.1.115.)

74/21: középkori objektumok által bolygatott őskori gödör, vagy réteg, középső bronzkori kerámiatöredékekkel. (82.1.128.)

74/39. gödör: középkori épület pincéjében feltárt nagyobb méretű őskori gödör. A gödör bontása során középső bronzkori kerámiatöredékek, köztük egy kihajló peremű, tagolt testű, karcolt díszű tál töredékei kerültek elő (14. kép 13). (82.1.142-144.)

75/9: középkori falak által vágott őskori réteg, amelyből középső bronzkori cserepek mellett két ansa lunata fül töredék került elő. (82.1.163.)

75/18. gödör: 1 méter átmérő kerek gödör, betöltéséből középső bronzkori cserepek kerültek elő, köztük a 14. kép 12. számon bemutatott kihajló peremű tál töredékeivel. (82.1.170-172.)

76/1: középkori objektum által vágott középső bronzkori gödör, vagy réteg. (82.1.173.)

76/3: középkori épület által bolygatott őskori réteg, amelyből középső- és késő bronzkori töredékek mellett kihajló peremű, bikónikus tál töredéke került elő (14. kép 10); (82.1.175.)

79/1: középkori objektum által vágott középső bronzkori gödör, vagy réteg. (82.1.189.)

A Várszínház bejárata alatt 1–1,5 m mélységben a vatyai kultúra cserepei mellett tengeri csigák kerültek elő⁵⁴. Ugyaninnen az 1972-es ásatások naplójának tanúsága szerint „pár éve” két hamvasztásos vatyai urnasír került elő.⁵⁵ Ugyancsak a környékről (Szent György tér 3) van adatunk egy kőpakolós középső bronzkori urnasírról.⁵⁶

A KÖZÉPSŐ BRONZKORI LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

Tálak

A várhegy középső bronzkorra datálható táljai a korszakban általánosan elterjedt, kihajló peremű, tagolt éles (14. kép 10, 12, 14), vagy kevésbé éles hasi törésű (14. kép 11, 13) tálak közé sorolhatók. A várhegyről egyetlen füles példány ismert (17. kép 9), azonban több tálnak is lehetett egy vagy két füle, amelyek azonban az anyag töredékessége miatt elvesztek. Az előkerült tálak egy kivétellel díszítetlenek: a tál (14. kép 13) alsó részét durván bekarcolt minta díszíti. A tárgytypus párhuzamai szinte minden vatyai lelőhely

⁴⁷ pl.: Szigetszentmiklós–Üdülősor: ENDRÓDI 1992b. 26. kép 7, 65. kép 6, 71. kép 5; Budapest–Békásmegyer KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998–2000. 10. kép 5.

⁴⁸ KALICZ-SCHREIBER 1995. 39.

⁴⁹ KALICZ-SCHREIBER 1995. 38.

⁵⁰ pl.: ENDRÓDI 1992b. 82. kép 4–7.

⁵¹ Pl.: BRONZEZEIT IN UNGARN Kat. 215, 219–220, 224.

⁵² Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-46–75. II. 31.

⁵³ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-133–75, 54.

⁵⁴ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-133–75, 48.

⁵⁵ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád-46–75. II. 58.

⁵⁶ A sír anyaga leltározatlan (BTM őskori gyűjtemény).

⁵⁷ Bőséges példákkal: BÓNA 1975; JUNGBERT 1986; TARI 1992; KALICZ-SCHREIBER 1995a; REMÉNYI 2002.

objektumaiból ismertek⁵⁷, de a típus a kisapostagi kultúra, a perjámosi kultúra, a hatvani kultúra, a füzeseabonyi kultúra, a gyulavarsándi kultúra, a Gáta-kultúra, az Aunjetiz-kultúra anyagában is előfordul.⁵⁸

Bögrék

A várhegyen előkerült kihajló peremű, ívelt testű füles bögrék⁵⁹ a vatyai kultúra anyagi kultúrájának jellegzetes részét képezik. A bögrék vékony szalagfüle a peremből indul és vállra támaszkodik, az edények súlypontja az alsó harmadban van. A tárgytypus a kora bronzkor időszakában jelenik meg, széles körben a nagyrévi kultúra kulcsi fázisában terjed el,⁶⁰ a vatyai kultúra teljes időszakában használatban maradnak⁶¹, formájuk csupán csekély változást mutat.⁶²

Fazekak

A kora bronzkor időszaka óta használt kihajló peremű, tojás testű háztartási edények a középső bronzkor időszakában is használatban maradtak, a több helyről előkerülő díszítetlen oldaltöredékek egy része feltehetően ehhez az edénytypushoz tarthatott.

Inkrusztált oldaltöredékek

Az 1949 és 1952 között folyt palotai ásások során előkerült inkrusztált díszű edénytöredékeket (14. kép 1–6) Nagy László vučedoli töredékeként mutatta be,⁶³ valójában a Főváros vidékén a kora bronzkor közepe óta folyamatosan jelen lévő díszítési módról van szó, amely vatyai lelőhelyeken talált tárgyakon is általánosan előfordul.⁶⁴ (14. kép 2–4, 7)

Ansa lunata fülek

A várhegy őskori rétegeiből előkerült ansa lunata fültöredékek párhuzamait a középső bronzkor záró szakaszát jelentő koszideri időszak lelőhelyein találjuk meg.⁶⁵

KÉSŐ BRONZKORI OBJEKTUMOK ÉS LELETEK (15. kép)

VII. gödör: Egy nagy középkori pince vagy verem anyagában talált urnamezős kerámiatöredékek.⁶⁶ (82.1.65–66.)

74/17. gödör: kb. 1 m átmérőjű késő bronzkori gödör, urnamezős kerámiatöredékekkel, köztük egy behúzott peremű tál töredékével (17. kép 7); (82.1.122.)

74/23: középkori épület által bolygatott késő bronzkori gödör, vagy réteg. Az objektumból egy gömbös testű füles csésze, illetve egy turbántekercses tál töredéke került elő (18. kép 11, 4); (82.1.131–136.)

74/30: középkori épület bontása során talált késő bronzkori kerámiatöredékek.⁶⁷ (82.1.137.)

74/45: középkori ciszterna bontása⁶⁸ során talált őskori kerámiatöredékek. (82.1.145–146.)

76/2: középkori épület bontása során talált késő bronzkori kerámiatöredékek. (82.1.174.)

76/3: középkori épület által bolygatott őskori réteg, amelyből középső- és késő bronzkori töredékek mellett egy fekete, perem fölé emelkedő fülű csésze töredéke került elő (19. kép 3); (82.1.175.)

77/2: középkori épület által bolygatott késő bronzkori gödör, vagy réteg, amelyből jellegtelen oldaltöredékek mellett egy fekete, füles csésze töredéke került elő. Az edény pereme a fül fölött felmagasodik, ezen a részen az edényt bekarcolt párhuzamosok, az edény falát pedig ívelt bekarcolás díszíti (18. kép 10); (82.1.182.)

81/2: középkori épület bontása során talált késő bronzkori kerámiatöredékek. (82.1.198–199.)

A KÉSŐ BRONZKORI LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

Urnák, urna formájú edények

A Várhegyen talált néhány erősen, több esetben vízszintesen kihajló síkozott peremű, hengeres nyakú töredékről (16. kép 1–3) nem dönthető el egyértelműen, hogy urna alakú edények, vagy talak peremei voltak-e. Az erősen kihajló síkozott peremű edények az urnamezős kultúra általánosan elterjedt tárgytypusát képezik⁶⁹. Bár már az urnamezős kultúra korai időszakában megjelennek,⁷⁰ széles körben a váli kultúra időszakában terjednek el.⁷¹

⁵⁸ KALICZ-SCHREIBER 1995a. 43.

⁵⁹ MAROSI-SOÓS 1977. 213, 215. kép.

⁶⁰ pl.: Kulcs: BÓNA 1960 több példával, Szigetszentmiklós–Felsőtag; KALICZ-SCHREIBER 1995a több példával.

⁶¹ Bőséges példákkal: BÓNA 1975; KOVÁCS 1984. Taf. LX–LXII; KALICZ-SCHREIBER 1995a; REMÉNYI 2002.

⁶² KOVÁCS 1978.

⁶³ NAGY 1952.

⁶⁴ pl.: Budatétény: REMÉNYI 2002.

⁶⁵ KOVÁCS 1984. 221. Nagyobb számban kerültek például elő a koszideri korú solymári erődített telepről (ENDRÓDI 1984. 8. tábla 1–3), vagy Százhalombatta–Földvár késői rétegeiből (PÓROSZLAI 2000. Plate IV, 5, Plate VIII, 8), de megtalálhatók a Csongrás–Vidre-szigeti telep anyagában is: SZÉNÁNSZKY 1977. 22. kép 9.

⁶⁶ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád–46–75. II. 51.

⁶⁷ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád–133–75. 60.

⁶⁸ Ásatási napló: BTM Adattár, Ád–133–75. 68.

⁶⁹ PATEK 1968. Taf. VI, 20–21, Taf. LXXXIII, 11.

⁷⁰ pl.: KÓSZEGI 1988. 6. t. 20, 14. t. 1–3, 15. t. 1; VADÁSZ 1992. 8. kép 9.

⁷¹ PETRES 1960. Taf. XI, 7, Taf. XVII, 1, 3; PATEK 1961. Taf. IX, 6, Taf. XV, 9; KÓSZEGI 1988. 47–48, 30. t. 1, 3, 33. t. 12, 51. t. 5; KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1996. Abb. 1, 8–9, Abb. 2, 7, Abb. 3, 4, Abb. 4, 4, 9, Abb. 6, 4, 6, Abb. 7, 11.

Tálak

A fent említett, esetleg tálakhoz tartozó kihajló, síkozott peremeken kívül előkerült tálak mindegyike behúzott peremű. A 17. képen bemutatott darabok mindegyike behúzott, vízszintesen síkozott peremű tálhoz tartoznak. A behúzott peremű tálak már a középső bronzkor időszakában megjelennek, síkozott peremű változataik az urnamezős kultúra elterjedt típusát jelentik, a használatuk a váli kultúra időszakában is általános.⁷² Ugyancsak általános a váli időszakban a bemutatott tálon látható vízszintesen átfúrt fogóbütyök. (17. kép 8)

A behúzott peremű tálak másik változatát a turbántekercses tálak jelentik (18. kép 1–9). Az igazi turbántekercses tálak, sűrűn, mélyen árkolt, hullámos peremmel a váli kultúra időszakában terjedtek el széles körben,⁷³ előzményeik, a ferdén síkozott peremű tálak viszont már a HA időszak első felében megjelentek.⁷⁴

Fazekak, tárolóedények

A kihajló peremű, hordó alakú, durva kidolgozású fazekak és tárolóedények az urnamezős kultúra telepeinek általánosan elterjedt edénytípusát képezik, a bemutatott darabokon (16. kép 4–8) is látható széles, nagy fogóbütyök (16. kép 7–8) ugyancsak jól ismertek,⁷⁵ de a bemutatott kisebb méretű, apró szalagfüles tárolóedény sem számít ritkaságnak az urnamezős kultúra anyagi kultúrájában.⁷⁶ (18. kép 11)

A kihajló peremű, egyszerű enyhén ívelt fordított csonkakúpos testű, bordadíszes kis háztartási edényhez (19. kép 2) hasonló edények ugyancsak ismertek az urnamezős kultúra leletanyagában.⁷⁷

Csészek

A kihajló peremű, ívelt nyakú, tagolt vállú, szalagfüles csésze (19. kép 1) párhuzamai, ha nem is nagy számban, de ismertek az urnamezős kultúra emlékanyagában.⁷⁸

A Várhegyen előkerült két perem fölé magasodó fülű csésze a tárgytipus két altípusának képviselője.

A 19. kép 3. csészejének füle a peremből indul, és hurok szerűen közvetlenül a perem alá csatlakozik, ezzel szemben a 19. kép 4. csészejének füle ugyancsak a peremből indul, azonban az edény vállára támaszkodik. A perem fölé magasodó fülű csészek általánosan elterjedtek a BD időszaktól a HA1-HA2 fordulójáig,⁷⁹ a váli kultúra időszakában bár még szórványosan megvannak, számuk egyre kisebb.⁸⁰

A perem fölé emelkedő fülű bögrékkel ellentétben a váli időszakban terjednek el széles körben a korábbi időszakban már szórványosan megjelenő⁸¹ gömbszelet alakú csészek a fül fölött sarkosan fel-emelkedő peremkiképzéssel.⁸²

Tüzikutya

A várhegyen előkerült erősen hiányos tüzikutya töredékről (19. kép 8) – töredékessége miatt – igen keveset tudunk mondani, feltehetően a Nagy László által felállított tipológia szerint az A típusba sorolható. Hasonló típusú tárgyak az urnamezős időszakban általánosan elterjedtek.⁸³

A BUDAI VÁRHEGY BRONZKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

Amint az a leletanyag értékeléséből kiderül a Várhegy először a kora bronzkori nagyrévi kultúra időszakában népesült be. Annak ellenére, hogy a kora bronzkori leletanyagban találunk olyan archaikusabb edényeket (korsók, T-profilú tálak) amelyek a kora bronzkor 2. időszakára jellemzőek, és a Harangedény–Csepel-csoport tipikus leleteinek tarthatók, a leletanyag túlnyomó része a kora bronzkor 3. azon belül is nagyrészt a 3/b (azaz a kulcsi) fázisba sorolható. Ezek alapján a Várhegy első betelepülését a kora bronzkor 2. vége, kora bronzkor 3. időszakára helyezhetjük.

⁷² KÓSZEGI 1988. 48.

⁷³ PETRES 1960. Taf. XIII, 5, Taf. XIV, 6, Taf. XV, 3, Taf. XXV, 7–8; PATEK 1961. Taf. I, 4, Taf. II, 4, Taf. VI, 4, Taf. XVIII, 8, Taf. XXVI, 3; KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1996. Abb. 2, 1, 9, Abb. 3, 3, 5, Abb. 6, 2, Abb. 7, 12.

⁷⁴ VADÁSZ 1992. 218.

⁷⁵ KÓSZEGI 1988. 48.

⁷⁶ pl.: Budapest – Sztregova u.: KÓSZEGI 1988. 31. t. 1.; Budapest – Harrer u.: KÓSZEGI 1988. 42. t. 13.

⁷⁷ PATEK 1968. Taf. VII, 11–13; KÓSZEGI 1988, 9. t. 21; KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1996. Abb. 4, 5.

⁷⁸ Pl.: Budapest – Sztregova u.: KÓSZEGI 1988. 29. t. 13; peremből induló füllel: Sághegy: PATEK 1968. Taf. XIX, 2–4; Zalaszentmihály: PATEK 1968. Taf. XCIV, 7.

⁷⁹ VADÁSZ 1992. 217.; Neszmély: PATEK 1961. Taf. I, 10, Taf. II, 5, Taf. VI, 3, Taf. XI, 4, Taf. XVIII, 1, 4; Sághegy: PATEK 1968. Taf. XI, 3; KÓSZEGI 1988. 9. t. 12, 18, 22; Lengyel: PATEK 1968. Taf. LXXV, 1–4; Pécs–Makarhegy: PATEK 1968. Taf. XCVIII, 2–3; Magyaralmás: KÓSZEGI 1988. 5. t. 18, 20–21; Keszthely–Apátdomb: KÓSZEGI 1988. 6. t. 11, 13, 16; Szigetszentmiklós–Víz-művek: VADÁSZ 1992. 2. kép 8, 3. kép 1–2, 4. kép 9.

⁸⁰ KÓSZEGI 1988. 48; Pl.: Váli: PETRES 1960. Abb. 3, Taf. XXVI, 1–5; Tököt: KÓSZEGI 1988. 10. t. 6, 11. t. 12–11; Budapest–Káposztásmegyer: KÓSZEGI 1988. 34. t. 11–13; még későbbi időszakban is feltűnik: pl.: Csepel–Szabadkikötő: KÓSZEGI 1988. 53. t. 1; Budapest–Békásmegyér–Víz-művek: KÓSZEGI 1988. 54. t. 5.

⁸¹ KÓSZEGI 1988. 39.

⁸² KÓSZEGI 1988. 48.; Pl.: Neszmély: PATEK 1961. Abb. 21, 8, Taf. XIV, 11, Taf. XIX, 5; Szentendre–Szigetmonostor: KÓSZEGI 1988. 10. t. 21; Piliscsaba–Kálvária: KÓSZEGI 1988. 11. t. 30; Budapest–Békásmegyér–Víz-művek: KÓSZEGI 1988. 25. t. 5; Budapest–Békásmegyér: KALICZ–KALICZ-SCHREIBER 1996. Abb. 4, 10.

⁸³ NAGY 1979.

A kora bronzkor 3 időszakában a Kárpát-medence középső és keleti részén jelentős településtörténeti változások zajlottak le. A korábbi, rövidebb ideig lakott egyrétegű települések mellett a korszakban megjelennek a hosszú idejű egy helyben élés következményeként a többrétegű, tell települések. A tell települések megjelenésének, azaz a hosszabb idejű egy helyben élés alapfeltétele, hogy hosszú ideig megfelelő mennyiségű élelmiszer álljon a településen élők rendelkezésére. Míg a korábbi időszakokban feltehetően a termőföldek és a rendelkezésre álló erőforrások kimerülése után az egyrétegű településeket lakói elhagyták és újabb termőföldet birtokba véve új települést hoztak létre, addig a tellek lakói olyan új erőforrásokat, vagy olyan új stratégiákat találtak, amelyek lehetővé tették, hogy településeiket több évszázadon át használhassák.

A tell települések kialakulása a kalibrált C¹⁴-es adatok tanúsága szerint Kr. e. 2300 és 2000 közé helyezhető,⁸⁴ ugyanakkor a paleoklimatológiai vizsgálatok tanúsága szerint a Kr. e. 3. évezred végén a hőmérséklet emelkedése, a csapadékmennyiség növekedése mutatható ki.⁸⁵ Mivel a tradicionális társadalmakban a rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségét a környezeti tényezők nagymértékben meghatározzák,⁸⁶ feltehetően jogosan kapcsolhatjuk össze a növénytermesztés számára kedvező klimatikus változásokat a hosszú ideig lakott tellek megjelenésével.

A tellek megjelenése, valamint ezzel párhuzamosan a korábbi kisebb temetőket felváltó nagy sírszámú, sokszor a kora bronzkor második felétől a középső bronzkor végéig használt temetők⁸⁷ a népsűrűség növekedésére utalnak.

Ebben az időszakban Budapest térségében is számos új település megjelenésére van adatunk,⁸⁸ ezek közé tartozik a várhegyi egyrétegű település is, amelynek kezdeteit tehát a Kr. e. 3. évezred végére tehetjük.

Sajnos a Várhegyen a középkor óta folyamatos építkezések szinte teljesen elpusztították a bronzkori településnyomokat, így igazi bronzkori házszervezetek megfigyelésére nincs lehetőségünk. Ennek ellenére biztosan kora bronzkori házhoz köthető a 81/14. szelvényben megfigyelt letapasztott

agyagpadló illetve cölöplyukak. Ez utóbbi építmény feltehetően hasonló lehetett más, a késő nagyrévi lelőhelyekről (tellekéről) jól ismert cölöpszerkezetes, felmenő falú, agyagpadlós házakhoz.⁸⁹

A várhegyi ház különleges jelentőségét az agyagpadló alatt talált állatvázak és emberi koponya adja. A házba temetkezés szokása a neolitikum időszaka óta egyaránt ismert a Közel-Keletről az Égeikum-ból, a Balkánról, de a magyar Alföldről is. A neolitikus párhuzamok többségénél megállapítható volt, hogy a házat a temetkezés után nem használták, az építmény a továbbiakban (vagy eleve) a halott házaként funkcionált, illetve a temetés után a házat felgyújtották.⁹⁰

A Várhegyen az állatvázakat és a koponyát a letapasztott padló alatt találták, azaz az állatok illetve a koponya eltemetése, pontosabban elhelyezése a sziklán a ház megépítése előtt történt. A levágtott emberfej állattetemekkel egy ház padlója alá eltemetve önmagában valamilyen szertartásra utal. A rendelkezésre álló adataink alapján azonban rendkívül nehéz, vagy egyenesen lehetetlen pontosan megállapítani, hogy milyen szertartáshoz, vallási elképzeléshez köthető a fent leírt jelenség. Most csupán két lehetséges megoldásra utalunk, rögtön hozzátéve azonban, hogy számtalan más szakrális elképzelés állhat a jelenség mögött.

Az egyik lehetséges magyarázat alapján az őskultusszal hozhatjuk kapcsolatba a várhegyi ház padlója alatt talált koponyát. Etnográfiai példák alapján tudjuk, hogy általánosan elterjedt szokás szerint a koponya egykori tulajdonosának lelkét, szellemét szimbolizálja. A paleolitikum óta ismert, hogy bizonyos közösségek megőrzik a szülők koponyáit és magukkal viszik azokat lakóhely-változtatásaikkor,⁹¹ ugyanakkor a neolitikum időszakából a Közel-Keletről a fent említetteken kívül olyan példákat is ismerünk, amelyeknél a koponya padló alá temetése után a házat tovább használták, ami feltehetően az elhunyt emlékének megőrzésére, a halott tisztelésére utal.⁹²

A másik (talán valószínűbb) megoldás az, hogy a Várhegyen megfigyelt jelenséget építési áldozatként interpretáljuk. A házban lakó család talán ilyen módon próbálta meg a természetfeletti erők jóindulatát megnyerni, azaz állatokat és egy embert áldoztak a „szellemeknek”, akiktől cserébe termé-

⁸⁴ RACZKY-HERTELENDI-HORVÁTH 1992.

⁸⁵ ZÓLYOMI 1936, 1952; KORDOS 1977, 1982; BIRKS 1981; GYULAI 1993, 2001. 89.

⁸⁶ RÁCZ 1991, 2000.

⁸⁷ pl.: Dunaújváros: VICZE 1992; Szigetszentmiklós-Felsőtag: KALICZ-SCHREIBER 1995; Budetétény - Növény u.: REMÉNYI 2002.

⁸⁸ pl.: Lágymányos: TOMPA 1943; NAGY 1973. 59; Budafok: SCHREIBER 1963; Diósd: SCHREIBER 1981; Soroksár - Botanikus kert: SCHREIBER 1984b.

⁸⁹ BÓNA 1992c; KALICZ-SCHREIBER 1995b; Pl.: Tiszaug-Kéménytető: CSÁNYI-STANCIK 1992; Bölske-Vörösgyír: POROSZLAI 1992a, 1999-2000; Százhalombatta-Földvár: POROSZLAI 1992, 2000.

⁹⁰ RACZKY 1988. 21-26.

⁹¹ ELIADE 1988. 15.

⁹² ELIADE 1988. 45.

kenységet, bőséget, vagy valami más jutalmat vártak.⁹³ Ugyanakkor a jelenségnek átvittebb értelmű jelentése is lehet. Számos archaikus társadalomban megfigyelték, hogy a lakóhely (sátor, vagy ház egyaránt) magát a világot szimbolizálja,⁹⁴ azaz a ház építését megelőző áldozat, majd a házépítés akár a világteremtés valamilyen – számunkra ismeretlen – mítoszával is kapcsolatba hozható.

Ugyancsak áldozati letegyüttesként értékelhető a Sándor Palota 17. helyiségében feltárt gödör anyaga.⁹⁵ A kerek, padkás gödör, alján egy emberi koponya feküdt, feljebb pedig egy szarvasmarha szarvcsap került elő. A gödör betöltése réteges volt, megfigyelhető, hogy többször is tüzet raktak a gödörben, majd agyaggal tapasztották le azt. Az emberkoponyán és az állatcsontokon kívül kerámia-töredékek, köztük két szándékosan kettétört tál darabja került elő. A kisleletek között kisméretű kocsikereket és öntőmintát is találtak.

Az előkerült leletek mellett a gödör padkás formája és réteges betöltése egyértelműen áldozati gödörre utal.⁹⁶ Feltehetően az áldozati gödör is a természetfeletti erők kegyeinek elnyerésére szolgált: engesztelésképpen, jóslatkérést megelőzően, az ősök tiszteletének megőrzésére, vagy a termékenység biztosítása érdekében történhetett az emberkoponyának, a megölt állatok csontjainak, illetve az egyéb értékes tárgyak (kerámia, öntőminta, kocsikéremodell) gödörbe helyezése. A gödörben többször elvégzett szertartás (amelynek jele az égett rétegek és a letapasztott agyag váltakozása) feltehetően – a földművelő népek hitvilágára jellemző – a világ periodikus megújítását célzó szertartásokhoz köthető: bizonyos ciklusok (vegetációs ciklusok, pl. gabonaérés, vagy csillagászati ciklusok, pl. holdhónap) elteltével a telep lakói megismételték a szertartásokat.⁹⁷

Hasonló áldozati gödrök a neolitikum időszaka óta ismertek a Közel-Keletről, az Égeikumból, és a Balkánról egyaránt. A Kárpát medencéből hasonló áldozati gödröket a rézkor időszakától kezdve ismerünk.⁹⁸ A várhegyi gödörhöz időben közel álló

(kora bronzkori), áldozati gödörként interpretálható gödrök Budapest térségéből is ismertek. A Harangedény–Csepel-csoport szigetszentmiklósi telepén egy szögletes alakú, többszörösen letapasztott gödör került elő⁹⁹, Albertfalván egy kerek padkás, letapasztott gödörből emberi mandibula és többféle állat csontja került elő.¹⁰⁰ A kora bronzkor 3. fázisából Soroksár–Botanikuskert¹⁰¹ lelőhelyről, illetve Diósdóról¹⁰² ismerünk feltételezhetően áldozati gödörként interpretálható objektumokat.

A különböző telepjelenségek (házak, gödrök) és a bemutatott áldozati gödör mellett a várhegyről kora bronzkori temetkezéseket is ismerünk. A „74/12 és 13-tól nyugatra” megjelölést kapott objektum egy tipikusan a nagyrévi kultúra kulcsi fázisának általános temetkezési rítusa szerint¹⁰³ eltemetett személy sírja: a nagy füles korsó alakú urnába helyezték a hamvakat, a korsót egy állal fedték le. A sír különlegessége, hogy az általánostól eltérő módon a temetkezés a telepen történt.

A másik sír (372. obj.) a legújabb várhegyi ásások egyik legkiemelkedőbb jelentőségű leletegyüttese. Budapest környékéről a kora bronzkor 2. időszaka óta ismertek csontvázas rítusú sírok. Annak ellenére, hogy a kora bronzkor 3. fázisában egyre inkább általánossá válik a hamvasztásos temetkezési rítusú nagy sírszámú temetők létesítése, a főváros térségéből több, főleg magányos, vagy kisebb csoportban eltemetett csontvázas sírt ismerünk,¹⁰⁴ ugyanakkor a Tisza-vidékről is ismertek a korszakból az általános hamvasztásos rítustól eltérő csontvázas sírok.¹⁰⁵ A Tisza-vidéki csontvázas sírok lelete anyaga a pitvarosi, korai-perjámosi kultúra leleteivel mutat rokonságot,¹⁰⁶ és ugyancsak a Maros-vidék kora bronzkori kultúráival mutatnak kapcsolatot a Budapest-vidéki csontvázas sírok.¹⁰⁷ A kora bronzkor 3. időszakában kimutatható a pitvarosi, korai-perjámosi kultúra és a nagyrévi kultúra Tisza-vidéki és Budapest környéki csoportjainak szoros kapcsolata. Budapest környéke, valamint a Tisza-vidék közötti intenzív kapcsolatok, amelyek mögött – a kisebb csoportokban, vagy magányosan megjelenő csontvázas sírok alapján – kisebb

⁹³ Az áldozatok elméleti hátterében Marcel Mauss szerint az a gondolat áll, hogy az áldozat lényegében egy olyan szimbolikus ajándék, ami – az emberi közösségek között lefolyt cserekapcsolatokban megismert kölcsönös ajándékozásokhoz hasonlóan – az emberek és az istenek közötti szerződés és cserekapcsolatok kialakítására szolgál. Mivel az emberek közötti cserekapcsolatoknál is kötelező az ajándékot viszonzni, ugyanezt várják az istenektől is. MAUSS 2000. 218.

⁹⁴ ELIADE 1998. 43–44.

⁹⁵ HANNY 1997.

⁹⁶ HORVÁTH 2001.

⁹⁷ ELIADE 1998. 41–42.

⁹⁸ PL.: MAKAY 1963; BÁNYFI 1985, 1986, 1991; ENDRÓDI 1992a, 2002; HORVÁTH 2001.

⁹⁹ ENDRÓDI 1992b. 87, 6. kép.

¹⁰⁰ Endrődi Anna – Reményi László ásátása (2002), feldolgozás alatt. ENDRÓDI–REMÉNYI 2003

¹⁰¹ SCHREIBER 1984b.

¹⁰² PATAY 1965.

¹⁰³ KALICZ–SCHREIBER 1995a. 31–37.

¹⁰⁴ Budapest XI. ker. Pannonhalmi út: SCHREIBER 1984c; Szigethalom: SCHREIBER 1986; Dunakeszi–Székesdűlő: HORVÁTH–SZILAS–ENDRÓDI–HORVÁTH M. 2001.

¹⁰⁵ CSÁNYI 1982–83, 1992.

¹⁰⁶ CSÁNYI 1992. 84.

¹⁰⁷ SCHREIBER 1986.

csoportok egyelőre ismeretlen irányú infiltrációja állhat, megmagyarázhatja azt, hogy hogyan alakult ki a különböző alapokról induló kora nagyrévi csoportokból a kora bronzkor 3. időszakára a nagy területen egységes nagyrévi kultúra.

A tell telepek és a nagy hamvasztásos temetők vizsgálata alapján megállapítható, hogy a késő-nagyrévi időszak (kulcsi fázis) és a vatyai kultúra kialakulása között nem lehet éles törést kimutatni. A nagy temetőket továbbra is használják, a temetkezési rítus is azonos: a kulcsi fázisban a korábbi időszak szórthamvas rítusával ellentétben általános a vatyai kultúrára szinte kizárólagosan jellemző urnás rítus.¹⁰⁸ A nagyrévi kultúra időszakában létesült tell telepekre a vatyai kultúra időszakában vastag rétegek rakódnak. Mind a százhalombattai mind a bölcskei tell telepen megfigyelhető, hogy nagyrévi rétegeket törés nélkül követik a vatyai rétegek. Sőt ezen túlmenően megállapítható, hogy a település struktúrája sem változik, a vatyai kultúra házait (amelyek egyébként ugyanolyanok, mint a nagyrévi kultúra felmenő falú, tapasztott agyagpadlójú házai) a korábbi korszak házainak helyére építik.¹⁰⁹

A várhegyen a középkor óta végzett intenzív tereprendezések, és talán a régi ásatások nem megfelelő megfigyelései miatt nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy lelőhelyünkön beszélhetünk-e a nagyrévi és a vatyai kultúra egymást követő településrétegeiről, azaz a várhegy tell településnek tekinthető e. Valószínűbb, hogy egy olyan telepről van szó, amelyen a két egymást követő kultúra objektumai és kultúrrétegei nem vertikálisan, hanem horizontálisan helyezkednek el, meg is megállapítható, hogy a két kultúra folyamatos átmenettel és nem valamilyen éles töréssel váltotta egymást. A folyamatos átmenet talán legkézenfekvőbb bizonyítéka a XII. gödör, amelynek leletanyagában megvannak a tipikus nagyrévi leletek, ugyanakkor olyan tárgyak is megjelennek, amelyek egyértelműen a vatyai kultúra kialakuló anyagi kultúrája felé mutatnak.

Más, a várhegyhez hasonló, a kora bronzkor végén létesült és a középső bronzkorban is tovább használt telepeken, illetve olyan telepeken, amelyek a középső bronzkorban létesültek a korábbiakhoz képest új jellegzetesség jelenik meg: a telepek sánccal, árokkal történő erősítése.¹¹⁰ A Várhegy

valószínűleg a középső bronzkori vatyai kultúra erősíthetetlen magaslati telepe volt, mivel eddig nincs adatunk erősítés nyomaira. Minden esetre a Várhegy kedvező lehetőséget biztosított arra, hogy a déli nyúlványt egy árokkal, vagy egy sánccal vágják le, ahogyan az számos korabeli erősített telepénél megfigyelhető. Az egyelőre egyértelműen látszik, hogy a vatyai kultúra telepének objektumai és szórványleletei, szemben a nagyrévi objektumokkal, csak a várhegy délibb részéről kerültek elő, a Várszínház és hadügyminisztérium épületének környékéről viszont vatyai sírok előkerülésére van adatunk. A vatyai kultúra telepein szinte teljesen ismeretlen jelenség urnás sírok előkerülése, ugyanakkor közvetlenül a telepek mellett létesített temetők általánosan ismertek.¹¹¹

A népsűrűség kora bronzkor végi növekedése a középső bronzkor időszakában is tovább zajlott. A népsűrűség növekedése és a társadalmi hierarchia bonyolultabbá válása közötti összefüggés régóta ismert,¹¹² a középső bronzkor időszakában megjelenő erősített telepeket a kutatás már korán a társadalmi hierarchia bonyolultabbá válásával hozta összefüggésbe.¹¹³ Ennek ellenére a magyar kutatásban a „nagy vándorlás elméletek” hatására általánosan elterjedt, hogy a középső bronzkori erősített telepeket külső ellenség elleni védekezéssel hozták kapcsolatba.¹¹⁴ Ennek azonban ellentmond a jelenség széles körű közép-európai elterjedtsége,¹¹⁵ valamint az a tény, hogy a középső bronzkor időszakában a régészeti kultúrák mögött nem számolhatunk olyan politikai egységekkel, amelyek együtt védekeznének más idegen kultúrákkal szemben. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a települési hierarchia megjelenéseként értékelhető erősített telepek a társadalmi hierarchia bonyolultabbá válásával hozhatók kapcsolatba.¹¹⁶

Valószínű, hogy ugyancsak a népsűrűség növekedésének következménye a vatyai kultúra temetkezési rítusának egyik jellegzetes eleme, a sírok kőpakolással történő megjelölése. A rítus, amit a Szent György tér 3 szám alatt feltárt urnás sír feltárásakor is megfigyeltek, ma már a vatyai kultúra több temetőjéből is ismert.¹¹⁷ Más kulturális és kronológiai környezetből bár, de általános érvényűnek

¹⁰⁸ BÁNDI 1965–66; KALICZ-SCHREIBER 1995a. 32–37; VICZE 1992; REMÉNYI 2002.

¹⁰⁹ KOVÁCS 1984; POROSZLAI 1992a, b, 1999–2000, 2000.

¹¹⁰ NOVÁKI 1952; BÁNDI 1960; KOVÁCS 1963, 1969; BÁNDI-PETRES 1969; BÓNA–NOVÁKI 1982; ENDRÓDI 1984; ENDRÓDI-FELD 1980; POROSZLAI 1988, 1992a, b, 1999–2000; ENDRÓDI-GYULAI 1999.

¹¹¹ A legismertebb talán a Dunaújváros–kosziderpadlasi telep és a mellette fekvő nagy temető: BÓNA 1992b.

¹¹² CARNEIRO 1967.

¹¹³ pl.: PATAY 1958; TOČIK 1964. 164; NOVÁKI 1979. 82.

¹¹⁴ pl. KOVÁCS 1977. 22–23; BÓNA 1992a. 24.

¹¹⁵ pl.: SHENNAN 1993; TRNKA 1994; GANCARSKI 1999.

¹¹⁶ SHENNAN 1993; VICZE 2000.

¹¹⁷ Budapest XI. Halmi út: ÉRDY 1861; Százhalombatta–Alsó Szőlők: POROSZLAI 1990; Sósút–M7. autópálya (MRT 7, 26/7 lelőhely): MRT 7, 222, Budatétény–Növény utca: REMÉNYI 2002.

tartható megfigyelések szerint a sírok látványos megjelölésére akkor kerül sor, amikor egy területen megnő a népsűrűség, és fontos lesz a terület, illetve a területen található erőforrások birtoklásának szimbolikus kifejeződése.¹¹⁸ Egy-egy közösség, területének birtoklási jogát azzal támasztja alá, hogy jelzi, a területet már ősei is birtokolták. Ezzel fontossá válik az ősök tisztelete, ami szimbolikusan a sírok, és egyben a terület megjelölésében tükröződik.

A Várszínház bejáratánál talált sírokban a kerámialeletek mellett melegtengeri csigák és kagylók is előkerültek, az egyik kagyló átfúrt volt, ami arra utal, hogy amulettként viselhették. Hasonló melegtengeri kagylók a pitvarosi kultúra lelőhelyeiről is ismertek,¹¹⁹ ezekkel együtt a várhegyi leletek egy Közép-Európát észak-déli irányban átszelő távolsági kereskedelmi útvonal állomásait jelölik. A nagy távolságból beszerzett kagylók és csigák kétségtelenül preztizstárgyaknak tarthatók, hasonlóan a borostyánhoz, amelynek kereskedelmi útvonalai jól ismertek.¹²⁰ A preztizstárgyak kereskedelmét minden bizonnyal a társadalmi hierarchia csúcsán állók irányíthatták, így a Várhegyen talált, temetkezésekből előkerült preztizstárgyak közvetve utalnak a Várhegy kiemelt regionális központ szerepére.

A leletanyagban talált két ansa lunata fültöredék tanúsága szerint a várhegy a középső bronzkort záró koszideri időszakban is lakott volt. A következő idősakra, a késő bronzkor első felére, azaz a halomsíros kultúra időszakára datálható leletek viszont hiányoznak a Várhegy anyagából. Ebből következően a várhegy bronzkori településtörténetében az első törést a középső bronzkori fejlődés lezárulása jelenti, ekkor a település minden bizonnyal elnéptelenedik. A várhegy elnéptelenedése a

koszideri korszak után általános jelenség: a virágzó középső bronzkori telkek mindegyikén szinte egyszerre szűnik meg az élet, a Kárpát-medencében a korábbi virágzó kultúrák helyét a halomsíros kultúra őslakosokkal különböző arányban kevert népcsoportjai foglalták el.¹²¹

A korábbi kutatás a középső bronzkori fejlődés lezárulását a halomsíros kultúra támadásával magyarázta.¹²² Ugyanakkor egyrészt az a tény, hogy a halomsíros időszak lelőhelyeinek többségén kimutatható a korábbi lakosság és a halomsíros csoportok keveredése, másrészt az, hogy például a főváros vidékén a sűrű középső bronzkori településhálózatot a késő bronzkor elején egy igen ritka településhálózat váltja fel – azaz hiányzik a telket és erősített telepeket elpusztító hódítók nagy tömege – arra utal, hogy a késő bronzkor elején lejátszódó változások mögött a halomsíros támadás helyett inkább gazdasági, társadalmi változásokat kell sejttenünk.

A C¹⁴-es adatok szerint a koszideri korszak vége, azaz a várhegyi bronzkori település első lakott időszakának vége a Kr. e. 15. századra tehető.¹²³ Ugyanakkor a természettudományos vizsgálatok tanúsága szerint Kr. e. 1500–1450 körül egy újabb klímaromlási folyamat indult el.¹²⁴ A Kárpát-medence éghajlata a korábbiakhoz képest hűvösebbé, nedvesebbé vált, ezzel együtt a talajvízszint megemelkedett. Az éghajlatromlás megváltoztatta a mezőgazdaság ökológiai feltételeit. Mindez veszélyeztette kora bronzkor vége óta tartó töretlen fejlődés gazdasági alapjait. Véleményünk szerint inkább ezzel a tényezővel magyarázható a tell telepek elnéptelenedése, ami után lehetővé vált a halomsíros kultúra kisebb csoportjainak beáramlása.¹²⁵

A várhegy, a régészeti leletanyag elemzése alapján néhány évszázadnyi szünet után az urnamezős kultúra időszakában, a HA1-HA2 fázis fordulóján (Kr. e. 11. század) vált újra lakottá. A halomsíros kultúra késői időszakában, majd a késő-halomsíros – korai-urnamezős átmeneti időszakban újra megsaporodnak a Főváros környékén a lelőhelyek,¹²⁶ csak zárójelben jegyezzük meg, hogy mindez éppen egy klíma optimummal zajlott egy időben.¹²⁷

¹¹⁸ CHAPMAN 1981.

¹¹⁹ BÓNA 1965. VI.

¹²⁰ Mint köztudott a borostyán lelőhelyek Észak-Európában, a Baltikumban és az Északi-tenger partvidékén található. A borostyángyöngyök azonban ettől a területtől távol is felbukkannak: az Égeikumban, Közép-Európában, sőt Dél-Angliában is. Az előkerült leletek alapján felrajzolható a borostyánkereskedelem Európai rendszere. A borostyán az Északi-tenger partjáról a nagyobb folyóvölgyeken keresztül jut dél felé. A Visztula, Odera, Elba völgyén keresztül, az aunjetitzi kultúra közvetítésén keresztül jut el a Kárpát-medencébe, a vatyai kultúra területére. Ugyanakkor az ékszer a tengerparti útvonalakon keresztül eljut egyrészt Angliában, a Wessex-kultúra területére, másrészt a Rajna, Szajna mentén Nyugat-Európa bronzkori kultúráihoz, ahonnan egy újabb útvonal vezet a Duna mentén a Kárpát-medencébe. Az északról közvetlenül, valamint a Duna völgyén vezető útvonalak a Duna mentén, mészbetétes, tokodi, vatyai területeken egyesülnek. A borostyán innen a gyulavarsándi, wietenbergi kultúrák közvetítésével jut el a Fekete-tenger partvidékére, ahonnan tengeri úton jut el az Égeikumba, Anatóliába (SHERATT 1998. Fig 1.6).

¹²¹ KOVÁCS 1966. 196–199; 1975, 1981; CSÁNYI 1980; KEMENCZEI 1984. 9–11; SZABÓ 1999. 64.

¹²² MOZSOLICS 1957; BÓNA 1958, 1975, 1992a; KEMENCZEI 1963, 1968, 1989; KÓSZEGI 1964; KOVÁCS 1966, 1995a. 22–23.

¹²³ RACZKY–HERTELENDI–HORVÁTH 1992.

¹²⁴ ZÓLYOMI 1952; KORDOS 1977, 1982; BIRKS 1981; GYULAI 2001. 89

¹²⁵ Vö. a koszideri korszak megtélésével kapcsolatos újabb véleményekkel: VADÁSZ–VÉKONY 1978; VÉKONY 1988, 2000, KOVÁCS 1994a, b; KISS 1997, 2000 KOVÁCS 1994a, 1994b; SZABÓ 1999. 64.

¹²⁶ VADÁSZ 1992. 222–223.

¹²⁷ BOUZEK 1999.

Az urnamezős kultúra időszakában a várhegy közvetlen környékén is több urnamezős lelőhelyről (Gellérthegy, Tabán,¹²⁸ II. ker. Tölgyfa u.¹²⁹) tudunk, ezek egymáshoz való viszonya egyelőre ismeretlen, azonban feltételezhető, hogy a sűrűn egymás mellett, a magaslatokon illetve a Duna-parton létesült települések között – a népsűrűség növekedésével együtt járó bonyolultabb társadalmi hierarchia kialakulásával párhuzamosan – megjelenhetett a települési hierarchia valamilyen formája.¹³⁰

Sajnos a későbbi építkezések a késő bronzkori telepjelenségeket sem kímélték. A Várhegyről így egyetlen egy házra utaló objektumot sem lehet azonosítani, ahogyan semmilyen erődítés nyomát sem lehet ma már kimutatni, így eldönthetetlen, hogy – a korszakban újra általános módon – erődítették-e valamilyen sánccal, vagy árokkal a várhegyi magaslati települést.

A várhegyi késő bronzkori település időszaka a Dunántúlészakkeleti részén új korszak kezdetét jelenti.¹³¹ Az ekkoriban kialakuló váli kultúra létrejöttét a

korábbi kutatás a Baierdorf–Velatice-kultúra beköltözéséhez kötötte. Az újabb kutatások inkább az urnamezős kultúra belső fejlődésre helyezik a hangsúlyt, azonban továbbra is számolnak HA1 időszak óta folyamatosan kisebb-nagyobb Baierdorf–Velatice csoportok beköltözésével az Északkelet-Dunántúlra.¹³² A Baierdorf–Velatice csoportok infiltrációjával párhuzamosan zajló belső fejlődés eredményeként a váli kultúra kialakulásának háttérében új gazdasági és társadalmi viszonyok álltak.¹³³ Ez a korszak a Dunántúlon kialakuló bronzműves központok, illetve a Dunántúlon és az Északi-középhegységben kialakuló, kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező erődített telepek korszaka. Talán ezen központok egyike lehetett a várhegyi település is.

A leletanyag tanúsága szerint a várhegyi késő bronzkori telep nem volt túl hosszú életű, a telep élete valamikor a HA-B időszakban ért véget. Az elnéptelenedett várhegy évszázadokon át lakatlan volt,¹³⁴ korábbi jelentőségét csupán a középkorban nyerte vissza.

¹²⁸ TOMPA 1942. 100.

¹²⁹ KÉRDŐ-KOVÁCS-SZILAS 2001; KÉRDŐ-KOVÁCS 2002.

¹³⁰ Vö.: NOVÁKI 1979.

¹³¹ KŐSZEGI 1988. 69.

¹³² KŐSZEGI 1988. 69; VADÁSZ 1992. 223.

¹³³ KŐSZEGI 1988. 69.

¹³⁴ A már említett néhány kelta töredék alapján keltakori lakottságot nem feltételezhetünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁNDI 1960 BÁNDI Gábor: Előzetes jelentés a Sárbogárd-Cifrabolondváron végzett 1959. évi ásatásról. *Alba Regia* 1. (1960), p. 149–153.
- BÁNDI 1965-66 BÁNDI, Gábor: The Cemetery of Ercsi-Sinatelep. *Alba Regia* 6-7. (1965-66), p. 11–25.
- BÁNDI-PETRES 1969 BÁNDI Gábor – PETRES Éva: Ásatás Lovasberény-Mihályváron. *ArchÉrt* 96. (1969), p. 170–177.
- BÁNFFY 1985 BÁNFFY Eszter: Kultikus rendeltetésű leletgyűttes a Kis-Balaton középső rézkorából. *ArchÉrt* 112. (1985), p. 187–192.
- BÁNFFY 1986 BÁNFFY Eszter: A Balaton-Lasinja kultúra kultikus gödre Balatonmagyaródról. *Zalai Gyűjtemény* 25. (1986), p. 5–11.
- BÁNFFY 1991 BÁNFFY, Eszter: Cult and archaeological Context in Middle and South-East Europe in the Neolithic and the Chalcolithic. *Antaeus* 19-20. (1990-1991), p. 183–249.
- BIRKS 1981 BIRKS, H. J. B.: Pollen analysis and climate reconstruction. In: *Climate and history*. Wigley-Ingram-Farmer (Ed.). Cambridge, 1981. p. 111–138.
- BÓNA 1958 BÓNA, István: Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. *Acta-ArchHung* 9. (1958), p. 211–243.
- BÓNA 1960 BÓNA, István: The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* 1. (1960), p. 7–15.
- BÓNA 1963 BÓNA, István: The Cemeteries of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* 2-3. (1961-62), p. 11–43.
- BÓNA 1965 BÓNA, István: The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. *Alba Regia* 4-5. (1963-64) [1965], p. 17–63.
- BÓNA 1975 BÓNA, István: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Bp., 1975.
- BÓNA 1979-80 BÓNA, István: Tószeg – Laposhalom (1876–1976). *SZMMÉ* (1979-80), p. 83–107.
- BÓNA 1992a BÓNA, István: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss. Meier-Arendt W. (Hrsg.). Frankfurt am Main, 1992. p. 9–39.
- BÓNA 1992b BÓNA, István: Dunapentele–Dunaújváros–Kosziderpadlás. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Frankfurt am Main, 1992. p. 149–152.
- BÓNA 1992c BÓNA István: A Nagyrévi-kultúra telepeiről. *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2. (1992), p. 25–35.
- BÓNA-NOVÁKI 1982 BÓNA István – NOVÁKI Gyula: Alpár bronzkori és középkori vára. *Cumania* 7. (1982), p. 17–118.
- BONDÁR 2001 BONDÁR Mária: Adatok a Délnyugat-Dunántúl kora bronzkori kutatási problémáihoz. *Zalai Múzeum* 10. (2001), p. 67–79.
- BOUZEK 1999 BOUZEK, J.: Climatic changes and southern relations: two aspects of the East Hallstatt cultures. In: *Archaeology of the bronze and iron age*. (Ed.) Jerem E., Poroszlai I. Bp., 1999. p. 13–23.
- BRONZEZEIT IN UNGARN *Bronzezeit in Ungarn*. Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg. Walter Meier-Arendt. Frankfurt am Main, 1992.
- CARNEIRO 1967 CARNEIRO, R. L.: On the relationship between size of the population and complexity of social organization. *Southwestern Journal of Anthropology* 23. (1967), p. 234–243.
- CHAPMAN 1981 CHAPMAN, R.: The emergence of formal disposal areas and the 'problem' of megalithic tombs in prehistoric Europe. In: *The Archaeology of Death*. Ed. Robert Chapman, Ian Kinnes, Klavs Randsborg. Cambridge, 1981. p. 71–81.

- CSÁNYI 1982-83 CSÁNYI Marietta: A nagyrévi kultúra leletei a Közép-Tiszavidékről. SZMMÉ (1982-83), p. 33-65.
- CSÁNYI 1998-99 CSÁNYI Marietta: Hitelesítő ásátás Tószeg-Ökörhalmon. Savaria 24. (1998-1999), p. 179-192.
- CSÁNYI-STANCIK 1992 CSÁNYI, Marietta - STANCIK, Ilona: Tiszaug-Kéménytető. In: Bronzezeit in Ungarn. Frankfurt am Main, 1992. p. 115-119.
- ECSÉDY 1988 ECSÉDY István: Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság lelőhelyen II. A korabronzkori település leletei. CommArchHung (1988), p. 5-16.
- ELIADE 1988 ELIADE, M.: Vallási hiedelmek és eszmék története 1. Bp., 1988.
- ENDRÓDI 1984 ENDRÓDI Anna: Régészeti kutatás a solymári Mátyás dombon (1972-77) (középső bronzkori telep). BudRég 26. (1984), p. 113-130.
- ENDRÓDI 1992a ENDRÓDI Anna: Késő rézkori leletek Szigetszentmiklós-Üdülőso-ron. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. I. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 63-82.
- ENDRÓDI 1992b ENDRÓDI Anna: A korabronzkori Harangedény kultúra telepe és teme-tője Szigetszentmiklós határában. In: Régészeti kutatások az M0 autó-pálya nyomvonalán. I. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 83-200.
- ENDRÓDI 2002 ENDRÓDI Anna: Korabronzkori telepfeltárás Budapest-Albertfalván. AqFüz 9. (2002), p. 81-91.
- ENDRÓDI-FELD 1980 ENDRÓDI Anna - FELD István: Régészeti kutatás a solymári Mátyás dombon (1929-1934). StCom 9. (1980), p. 267-313.
- ENDRÓDI-GYULAI 1999 ENDRÓDI, Anna - GYULAI, Ferenc: Soroksár-Várhegy A fortified Bronze Age Settlement in the outskirts of Budapest, Plant cultivation of middle Bronze Age fortified Settlements. CommArchHung (1999), p. 5-34.
- ENDRÓDI-HORVÁTH 2001 ENDRÓDI Anna - HORVÁTH László András: Óskori telepek és sírok feltárása Dunakeszi határában = Excavation of prehistoric settlements and graves in Dunakeszi. AqFüz 8. (2001), 115-127.
- ENDRÓDI-REMÉNYI 2003 ENDRÓDI Anna - REMÉNYI László: Az Albertfalva, 6-os számú főút bővítését megelőző régészeti feltárás eredményei. AqFüz 9. (2003), 146-150
- ÉRDY 1861 ÉRDY János: Kelenföldi pogánysírok. ArchKözl 2. (1861), p. 29-45.
- GANCARSKI 1999 GANCARSKI, J.: Wehranlage vom Beginn der Bronzezeit in Trzcinica, Gde. Jaslo. In: Kultúra Otomani-Füzesabony - rozwój chronologia, gospodarka. (Redakcja) Gancarski, J. Krosno, 1999. p. 131-145.
- GYULAI 1993 GYULAI, Ferenc: Environment and Agriculture in Bronze Age Hungary. Bp., 1993.
- GYULAI 2001 GYULAI Ferenc: Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kár-pát-medencében a régészeti-növénytan vizsgálatok alapján. Bp., 2001.
- HANNY 1997 HANNY Erzsébet: A nagyrévi kultúra áldozati gödre a budai Várhe-gyen. BudRég 31. (1997), p. 199-209.
- HORVÁTH 2001 HORVÁTH, László András: Interpretationsmöglichkeiten der urzeitli-chen Kultgruben (archäologische und religionsgeschichtliche Analyse Aufgrund einer kupferzeitlichen Kulturstätte). MFMÉ-StudArch 7. (2001), p. 43-89.
- HORVÁTH-SZILAS-ENDRÓDI-HORVÁTH M. 2001 HORVÁTH László András - SZILAS Gábor - ENDRÓDI Anna - HORVÁTH M. Attila: Óskori telepek és sírok feltárása Dunakeszi határában. = Excavation of prehistoric settlements and graves in Dunakeszi. AqFüz 8. (2001), p. 115-127.
- JUNGBERT 1986 JUNGBERT, Béla: Urnengräberfeld der Vanya-Kultur im Pfarrgarten von Adony. Alba Regia 22. (1986), p. 71-86.
- KALICZ-SCHREIBER 1984 KALICZ-SCHREIBER, Rózsa: Komplex der Nagyrev-kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Ed. N. Tasic. Belgrade, 1984. p. 133-191.

- KALICZ-SCHREIBER 1989 KALICZ-SCHREIBER, Rózsa: Die älteste Bronzezeit in Nordwestungarn und ihre Beziehungen. *Praehistorica* 15. (1989), p. 249–259.
- KALICZ-SCHREIBER 1991 KALICZ-SCHREIBER Rózsa: A Somogyvár–Vinkovci kultúra dél-észak irányú közvetítő szerepe a korabronz korban. *BudRég* 28. (1991), p. 9–43.
- KALICZ-SCHREIBER 1995a KALICZ-SCHREIBER Rózsa: Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában. *Ráckevei Múzeumi Füzetek* 2. Ráckeve, 1995.
- KALICZ-SCHREIBER 1995b KALICZ-SCHREIBER, Rózsa: Siedlungsformen der frühbronzezeitlichen Nagyrév-Kultur im westlichen Mittelungarn. In: *Simp. Settlement patterns*. Verona 1992. Verona, 1995. p. 134–140.
- KALICZ-SCHREIBER–KALICZ 1996 KALICZ-SCHREIBER, Rózsa – KALICZ, Nándor: Grabkomplexe mit Messern und Raiseressern aus dem spätbronzezeitlichen Gräberfeld von Budapest–Békásmegyer. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. (Hrsg.) Kovács, T. Bp., 1996. p. 323–337.
- KALICZ-SCHREIBER–KALICZ 1998-1999 KALICZ-SCHREIBER Rózsa – KALICZ Nándor: A Somogyvár–Vinkovci kultúra és a Harangedény–Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában. *Savaria* 24. (1998-1999), p. 83–114.
- KALICZ-SCHREIBER–KALICZ 1998-2000 KALICZ-SCHREIBER Rózsa – KALICZ Nándor: A harangedények szerepe a Budapest környéki kora bronzkor társadalmi viszonyainak megjelenítésében. *ArchÉrt* 125. (1998-2000), p. 45–78.
- KEMENCZEI 1963 KEMENCZEI Tibor: Adatok Észak-Magyarország késő bronzkori történetéhez. *ArchÉrt* 90. (1963), p. 169–188.
- KEMENCZEI 1968 KEMENCZEI Tibor: Adatok a kárpát-medencei Halomsíros-kultúra vándorlásának kérdéséhez. *ArchÉrt* 95. (1968), p. 159–187.
- KEMENCZEI 1984 KEMENCZEI, Tibor: Die Späthbronzezeit Nordostungarnst. Bp., 1984.
- KEMENCZEI 1989 KEMENCZEI, Tibor: Bemerkungen zur Chronologie der spätbronzezeitlichen Grabfunde im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. *CommArchHung* (1989), p. 73–96.
- KÉRDŐ–KOVÁCS 2002 KÉRDŐ Katalin – KOVÁCS Eszter: Kutatások a vízivárosi római tábor vicusának, illetve a középkori Gézavására (később Felhévíz) területén. = *Excavations in the territory of the vicus of the Víziváros Roman fort and the medieval Gézavására (later Felhévíz)*. *AqFüz* 9. (2002), p. 67–75.
- KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2001 KÉRDŐ Katalin – KOVÁCS Eszter – SZILAS Gábor: Budapest, II. ker. Tölgyfa utca 3 – Henger utca 2. *AqFüz* 8. (2001), p. 133–136.
- KISS 1997 KISS Viktória: A mészbetétes edények népe késői fázisának sírlelete Veszprémből. *CommArchHung* (1997), p. 39–49.
- KISS 2000 KISS Viktória: A mészbetétes kerámia kultúrája kapcsolatai a Kárpát-medence nyugati területeivel és a közép-európai kultúrákkal a középső bronzkorban. *KMK* 7. (2000), p. 15–55.
- KORDOS 1977 KORDOS László: Holocén klímaváltozások kimutatása Magyarországon a „pocok hőmérő” segítségével. *Földrajzi Közlemények* (1977) 1–3. sz., p. 228–229.
- KORDOS 1982 KORDOS László: Történeti éghajlatlan. In: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* IV. Szerk.: Hajdú P., Kristó Gy., Róna-Tas A. Bp., 1982. p. 98–128.
- KOVÁCS 1966 KOVÁCS Tibor: A Halomsíros-kultúra leletei az Észak-Alföldön. *ArchÉrt* 93. (1966), p. 159–202.
- KOVÁCS 1969 KOVÁCS Tibor: A százhalombattai bronzkori telep. *ArchÉrt* 96. (1969), p. 161–169.
- KOVÁCS 1975 KOVÁCS, Tibor: Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred. *RégFüz Ser. 2. No. 17.* (1975)
- KOVÁCS 1977 KOVÁCS Tibor: A bronzkor Magyarországon. Bp., 1977.

- KOVÁCS 1978 KOVÁCS Tibor: Középső bronzkori edényelet Mogyoródról. ArchÉrt 105. (1978), p. 217-221.
- KOVÁCS 1981 KOVÁCS, Tibor: Zur Problematik der Entstehung der Hügelgräber in Ungarn. SIA 29. (1981), p. 87-95.
- KOVÁCS 1984 KOVÁCS, Tibor: Die Vátya Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Ed. N. Tasić. Belgrade, 1984. p. 191-218.
- KOVÁCS 1989 KOVÁCS, Tibor: Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum. CommArchHung (1989), p. 45-72.
- KOVÁCS 1994a KOVÁCS Tibor: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrájának fémművességéhez. Neuere Beiträge zur Metallkunst der Kultur der inkrustierten Keramik. VMMK 28. (1994), p. 119-132.
- KOVÁCS 1994b KOVÁCS, Tibor: Chronologische Fragen des Überganges von der mittleren zur Spätbronzezeit in Transdanubien. Zalai Múzeum 5. (1994), p. 159-172.
- KOVÁCS 1995 KOVÁCS Tibor: A középső bronzkor: a virágkor. In: A bronzkor kincsei Magyarországon. (Szerk.) Maráz B. Pécs, 1995. p. 18-24.
- KÓSZEGI 1964 KÓSZEGI Frigyes: A Halomsíros-kultúra néhány magyarországi leletéről. ArchÉrt 91. (1964), p. 3-15.
- KÓSZEGI 1988 KÓSZEGI Frigyes: A Dunántúl története a késő-bronzkorban. BTM Műhely 1. Bp., 1988.
- MAKKAY 1963 MAKKAY János: Adatok a péceli (bádeni) kultúra vallásos elképzeléséhez. ArchÉrt 90. (1963), p. 1-16.
- MAROSI-SOÓS 1977 MAROSI-SOÓS Ágnes: A budai várpalota ásátásának bronzkori leletanyagáról. BudRég 24. (1977), p. 167-171.
- MAROSI-SOÓS 1991 MAROSI-SOÓS Ágnes: Korabronzkori leletek a Budai Várhegyről. BudRég 28. (1991), p. 83-87.
- MAUSS 2000 MAUSS, M.: Szociológia és antropológia. Bp., 2000.
- MOZSOLICS 1957 MOZSOLICS, Amália: Archaologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung. ActaArchHung 8. (1957), p. 119-156.
- MRT 7 Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye Régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. Szerk. Torma I. Bp., 1986.
- NAGY 1904 NAGY Géza: Budapest és vidéke az őskorban. BudRég 8. (1904), p. 87-157.
- NAGY 1952 NAGY László: Őskori telepnyomok a Budai Várhegyen. BudRég (1952), p. 190-197.
- NAGY 1979 NAGY László: A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján. VMMK 14. (1979), p. 19-73.
- NAGY 1973 NAGY Tibor: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Budapest története 1. Bp., 1973. p. 39-216.
- NOVÁKI 1952 NOVÁKI Gyula: Fejér megye őskori földvárjai. ArchÉrt 79. (1952), p. 3-19.
- NOVÁKI 1979 NOVÁKI Gyula: Őskori és középkori várak a bakonyi Kessellő- és Zöröghegyen. VMMK 14 (1979) 75-122.
- PATAY 1958 GÁBORI Miklós - PATAY Pál - SOPRONI Sándor: Pest megye régészeti emlékei. In: Pest megye műemlékei 1. (Szerk.) Dercsényi D. Bp., 1958. p. 11-57.
- PATAY 1965 PATAY Pál: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon. ArchÉrt 92. (1965), p.
- PATEK 1961 PATEK, Erzsébet: Die Siedlung und das Gräberfeld von Neszmély. ActaArchHung 13. (1961), p. 33-82.
- PATEK 1968 PATEK, Erzsébet: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Bp., 1968.
- PETRES 1960 PETRES, Éva: Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vál. Alba Regia 1. (1960), p. 17-42.

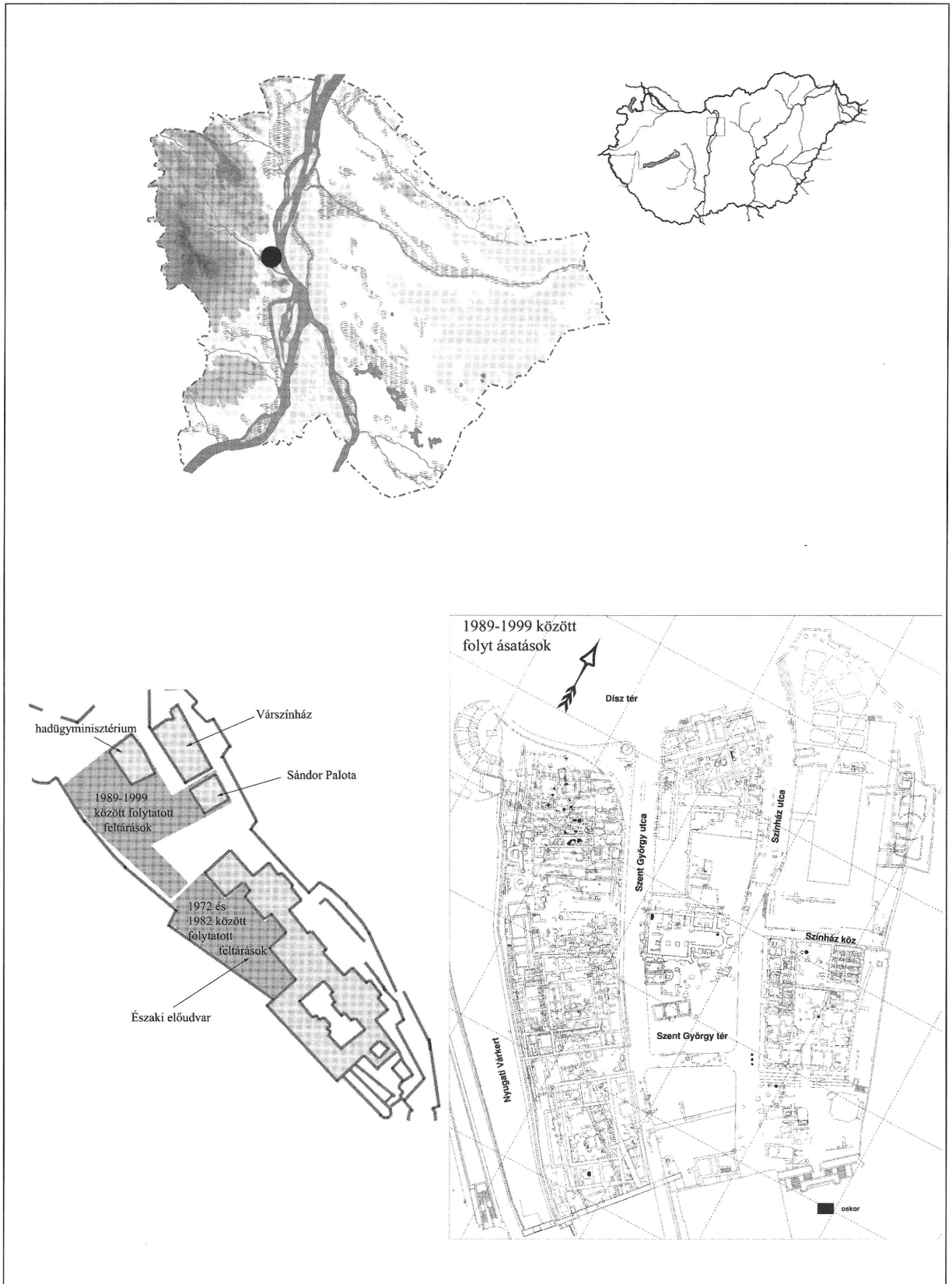
- POROSZLAI 1990 POROSZLAI Ildikó: Vatyai Urnatemető Százhalombattán. ArchÉrt 117. (1990), p. 203–214.
- POROSZLAI 1992a POROSZLAI, Ildikó: Százhalombatta – Földvár. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Frankfurt am Main, 1992. p. 153–155.
- POROSZLAI 1992b POROSZLAI, Ildikó: Bölske-Vörösgyűrű. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Frankfurt am Main, 1992. p. 141–145.
- POROSZLAI 1999-2000 POROSZLAI, Ildikó: Die Grabungen in der Tell-Siedlung von Bölske-Vörösgyűrű (Kom. Tolna) (1965–1967). *ActaArchHung* 51. (1999-2000), p. 111–145.
- POROSZLAI 2000 POROSZLAI, ILDIKÓ: Excavation campaigns at the Bronze Age tell site at Százhalombatta-Földvár I. 1989–1991, II. 1991–1993. In: *Százhalombatta Archaeological Expedition Annual Report 1*. Ed. Poroszlai I., Vicze M. Százhalombatta, 2000. p. 13–73.
- RÁCZ 1991 RÁCZ Lajos: A tradicionális társadalom és a természeti környezet kapcsolatáról. *Aetas* 1991. 3-4. sz., p. 180–194.
- RÁCZ 2000 RÁCZ Lajos: Éghajlatingadozások a Kárpát-medencében. In: *Táj és történelem*. Szerk. R. Várkonyi Á. Bp., 2000. p. 287–304.
- RACZKY 1988 RACZKY Pál: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkán-nál és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. *Szolnok*, 1988.
- RACZKY-HERTELENDY-HORVÁTH 1992 RACZKY, Pál – HERTELENDY, Ede – HORVÁTH, Ferenc: Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Frankfurt am Main, 1992. p. 42–47.
- REMÉNYI 2002 REMÉNYI László: A vatyai kultúra Budatétény – Növény utcai temetője. *BudRég* 35. (2002), p. 77–101.
- SCHREIBER 1963 SCHREIBER Rózsa: Korabronzkori lakógödör Budafokon. *BudRég* 20. (1963), p. 223–239.
- SCHREIBER 1981 SCHREIBER Rózsa: A nagyrévi kultúra telepe Diósdon. *ArchÉrt* 108. (1981), p. 135–156.
- SCHREIBER 1984a SCHREIBER Rózsa: A korabronzkor időrendi kérdései Budapest környékén és a Tisza vidéken. *BudRég* 26. (1984), p. 33–38.
- SCHREIBER 1984b SCHREIBER Rózsa: Korabronzkori település maradványai a soroksári botanikus kertben. *BudRég* 27. (1984), p. 131–143.
- SCHREIBER 1984c SCHREIBER Rózsa: Szimbolikus ábrázolások korabronzkori edényeken. *ArchÉrt* 111. (1984), p. 3–28.
- SCHREIBER 1986 SCHREIBER Rózsa: Korai bronzkori csontvázas sír a Csepel-szigeten. *ArchÉrt* 113. (1986), p. 69–74.
- SCHREIBER 1995 SCHREIBER Rózsa: Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában. *Ráckevei Múzeumi Füzetek* 2. Ráckeve, 1995.
- SHENNAN 1993 SHENNAN, Stephen J: Settlement and Social Change in Central Europe, 3500–1500 BC. *Journal of World Prehistory* Vol 7. No. 2. (1993), p. 121–161.
- SHERATT 1998 SHERATT, Andrew: The Human Geography of Europe: A Prehistoric Perspective. In: *An Historical Geography of Europe*. (Ed.) Butlin, R. A., Dodgshon, R. A. Oxford, 1998. p. 1–25.
- SZABÓ 1999 V. SZABÓ Gábor: A bronzkor Csongrád megyében (Történeti vázlat a készülő régészeti állandó kiállítás kapcsán). *Múzeumi Füzetek*. Csongrád 2. (1999), p. 51–117.
- SZÉNÁNSZKY 1977 SZÉNÁNSZKY Júlia: A Vatyai kultúra leletei Csongrád környékén. *ArchÉrt* 104. (1977), p. 18–46.
- TARI 1992 TARI Edit: A ceglédi öregsőlők régészeti emlékei. *Cegléd*, 1992.
- TOČIK 1964 TOČIK, Anton: Befestigte bronzezeitliche Ansiedlung in Veselé. *ArchSlov Fontes* 5. 1964.
- TOMPA 1943 TOMPA Ferenc: Adatok Budapest őskorához. *BudRég* 13. (1943), p. 12–31.

- TOMPA 1942 TOMPA Ferenc: Budapest története 1. Budapest az Ókorban: Óskor. Bp., 1942. p. 1-134.
- TRNKA 1994 TRNKA, Gerhard: Frühbronzezeitliche Wehranlagen in Ostösterreich. Zalai Múzeum 5. (1994), p. 137-145.
- VADÁSZ 1992 VADÁSZ Éva: Késő bronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetmentmiklósi nyomvonalának közelében. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. I. (szerk.) Havassy P., Selmeczi L. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 211-240.
- VADÁSZ 2001 VADÁSZ Éva: Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia Esztergomi alcsoportjának települése Dunaalmás-Foktorokban. KMK 8. (2001), p. 7-81.
- VADÁSZ-VÉKONY 1979 VADÁSZ Éva - VÉKONY Gábor: Tata története a jégkorszak végétől a római foglalásig. In: Tata története 1. Tata, 1979. p. 49-77.
- VÉKONY 1988 VÉKONY Gábor: Óskori népek Komárom megyében a jégkorszak után. In: Komárom megye története 1. Komárom, 1988. p. 63-78.
- VÉKONY 2000 VÉKONY Gábor: A koszideri korszak a Dunántúlon. KMK 7. (2000), p. 173-186.
- VICZE 1992 VICZE, Magdolna: Die Bestattungen der Vátya-Kultur. In: Bronzezeit in Ungarn. Frankfurt am Main, 1992. p. 92-95.
- VICZE 2000 VICZE, Magdolna: Background information to the field-survey. In: Százhalombatta Archaeological Expedition Annual Report 1. (Edited) Poroszlai I., Vicze M. Százhalombatta, 2000. p. 119-129.
- ZÓLYOMI 1952 ZÓLYOMI Bálint: Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól. MTA Biológiai Osztályának Közleményei 14. (1952), p. 491-543.
- ZÓLYOMI 1936 ZÓLYOMI Bálint: Tízezer év története virágporszemekben. Természet-tudományi Közöny 68. (1936), p. 504-516.

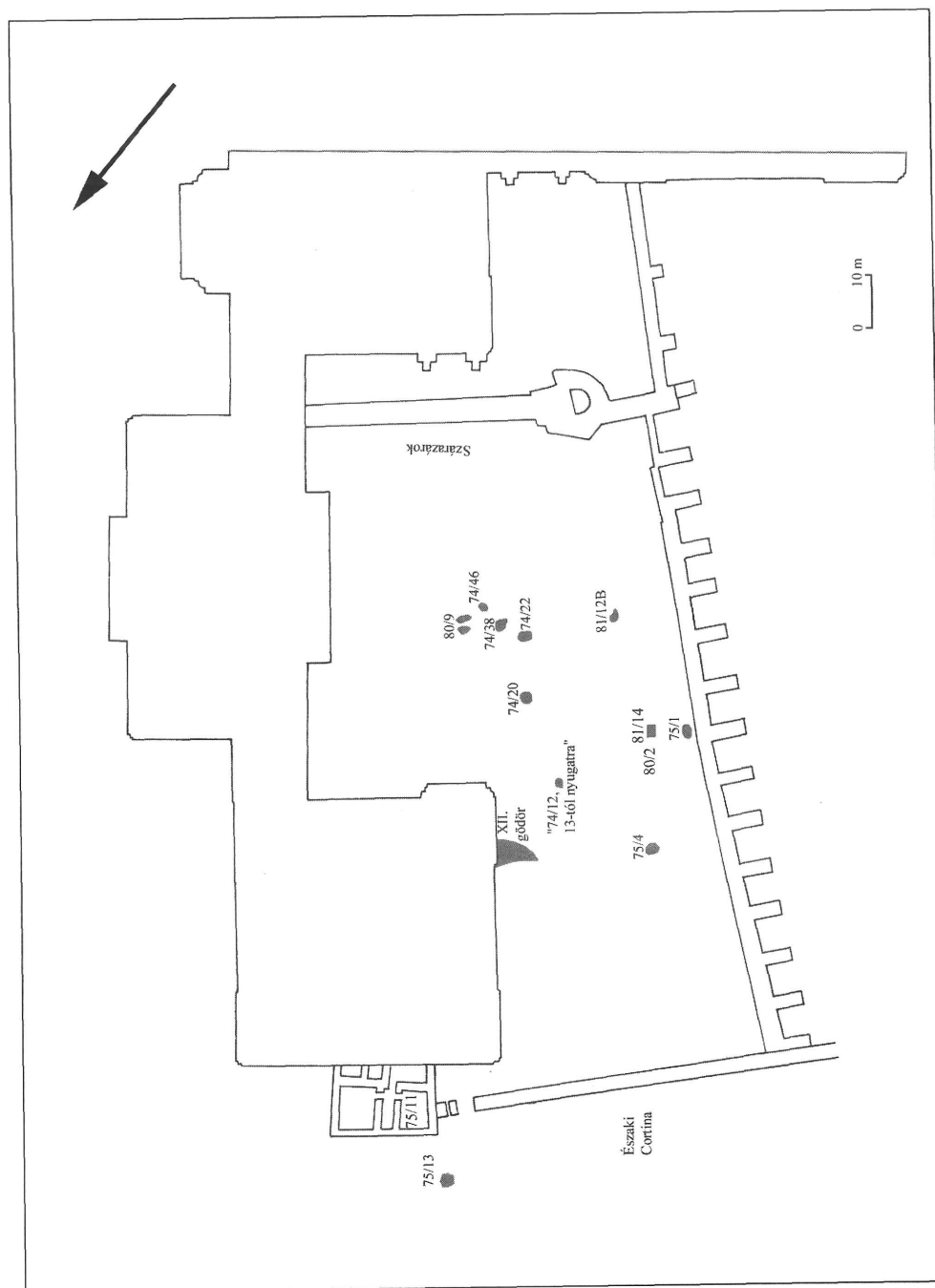
THE HISTORY OF THE CASTLE HILL SETTLEMENTS FROM THE BRONZE AGE IN BUDA

As a by-product of the mediaeval excavations on the Budavári Palace site prehistoric finds have been turning up since 1949. The excavations started in the Northern Outer Court in the 1970s and on Szent György Square in 1989. The finds come from the latest period of the early Bronze Age, the so-called Nagyrév Culture, the middle Bronze Age Vátya Culture and the Urnfield Culture. Contractions and levellings were on from the Middle Ages through the Turkish Rule until Baroque period on the Castle Hill, so all the finds from the site are very important regarding the history of the prehistoric settlements. A house from the Nagyrév Culture was found with all the post-holes and under the floor a building offering was discovered including a human skull, animal bones, and fragmented ceramics. An infant's grave was unearthed with vessels and multi-layered pit deep in the rocks for offerings. An engraved jug, bowls, mugs with S-profile handles and pots turned up from the grave with

the skeletons. Archaeologists found bowls that had been broken into two deliberately, a casting mould, the body of carriage, several fragmented dishes and a human skull with a cattle horn next to it. The layers of the pit show that burnt offerings had been offered up there. Beside these finds several refuse pits were discovered. The analysis of the finds revealed that the population of that layer settled down in the late, so-called Kulcs period of the Nagyrév culture. As an almost undisturbed continuation of the Nagyrév settlement the grave pits, refuse pits, fragmental ceramics belonging to the Vátya-period were unearthed mostly from the southern side of the hill. The graves were typically stone heaps. There is no evidence from the period of the Tumulus Culture (first half of the Late Bronze Age), the hill was resettled in the HA1-HA2 period (the period of the Urnfield Culture). Several settlements have been found in Buda (Gellért Hill, Tabán, Tölgyfa Street) from this period.

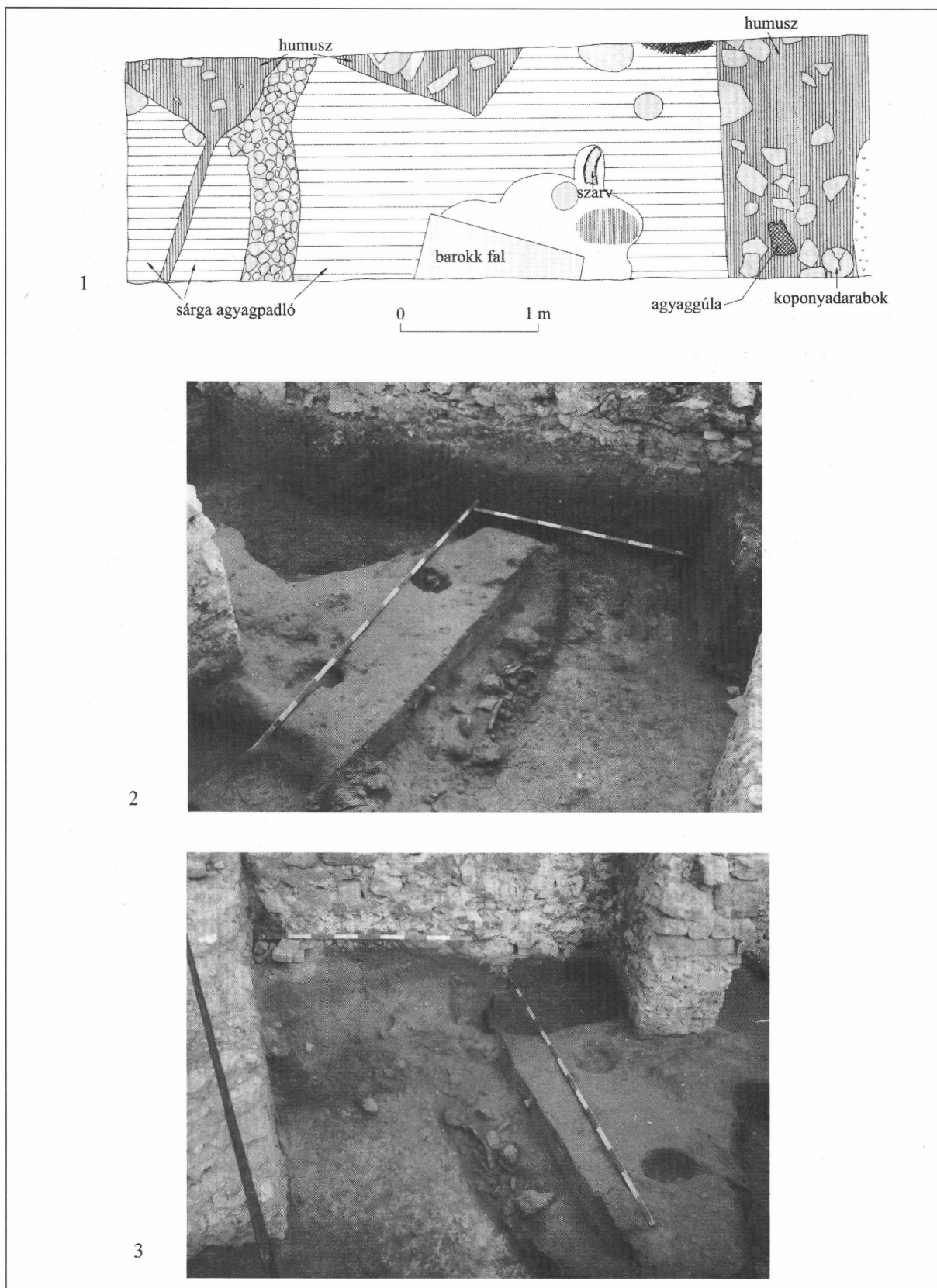

1. kép. A Budai Várhegy ösvízrajzi környezete. A várhegyen folyt ásátások helyszíne. Az 1989-1999. évi ásátások óskori lelőhelyei a Szent György téren (Viemann Zsolt felmérése)

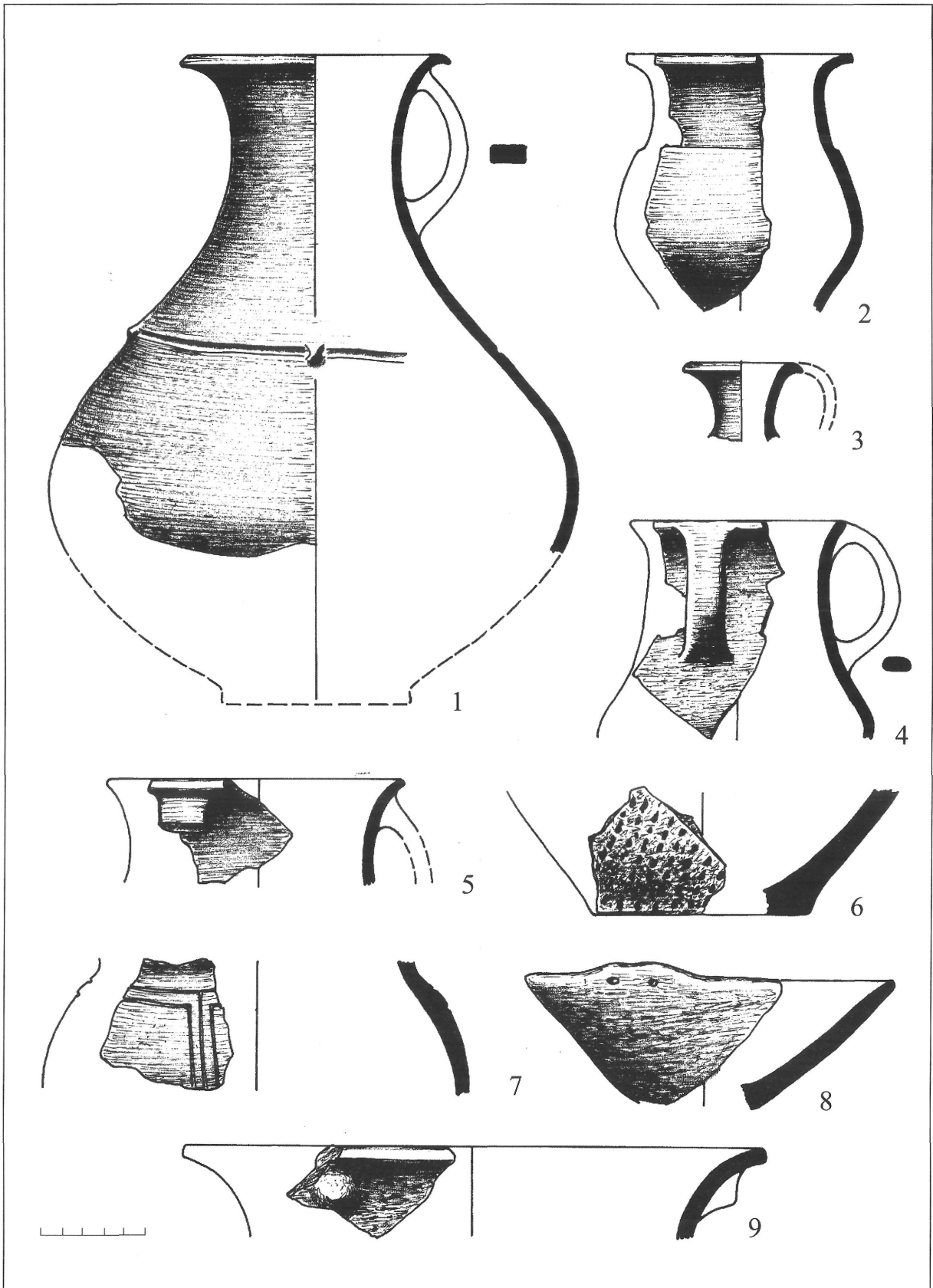

2. kép. Az Északi Előudvar kora bronzkori objektumai

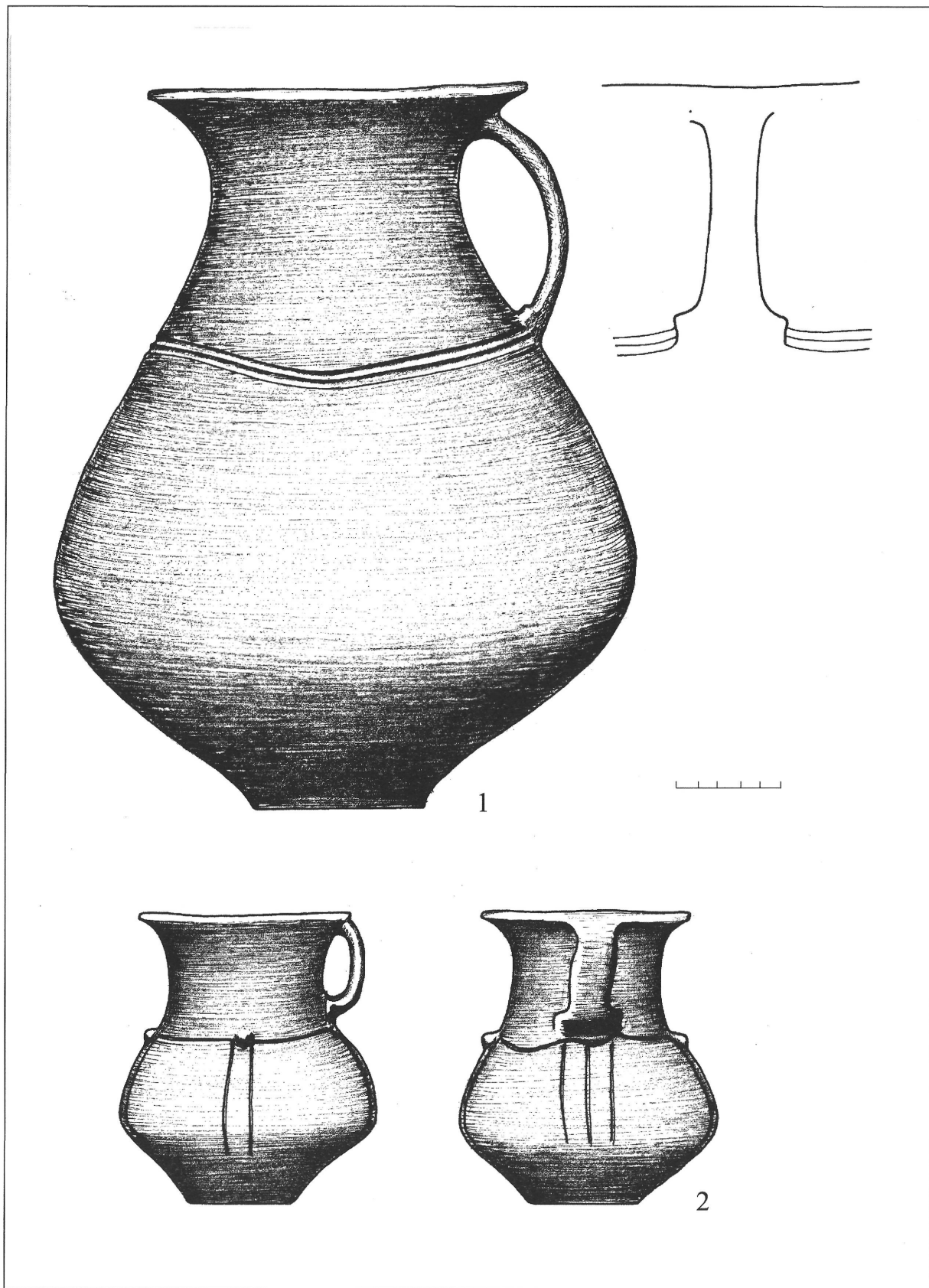

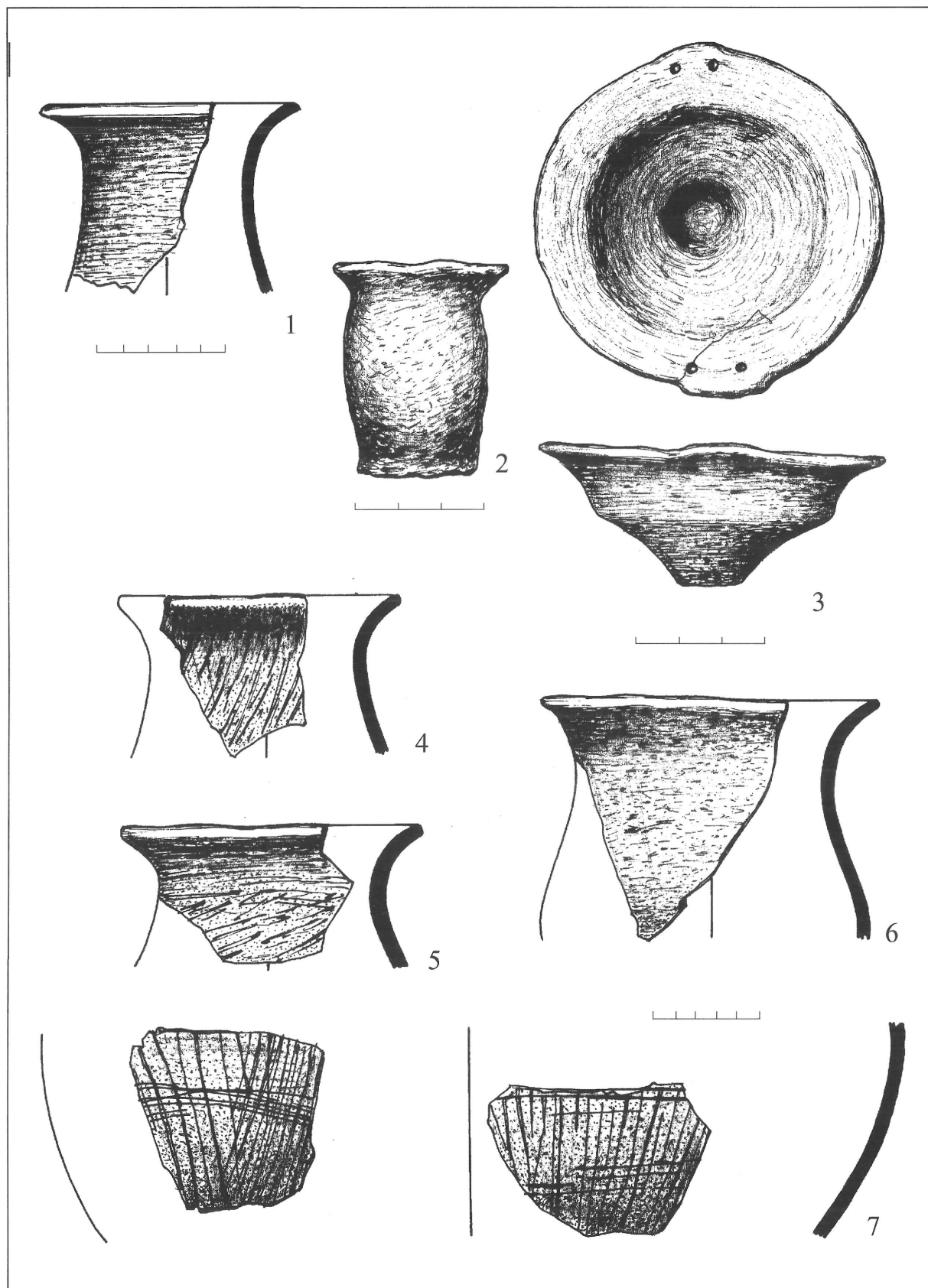
3. kép. 1. A 82/14. objektum alaprajza a sárga agyagpadló szintjén, 2. A 82/14. objektum Északi fele a padló átvágása közben, É-K-ről fotózva, 3. A 82/14. objektum Északi fele a padló átvágása közben, D-NY-ről fotózva

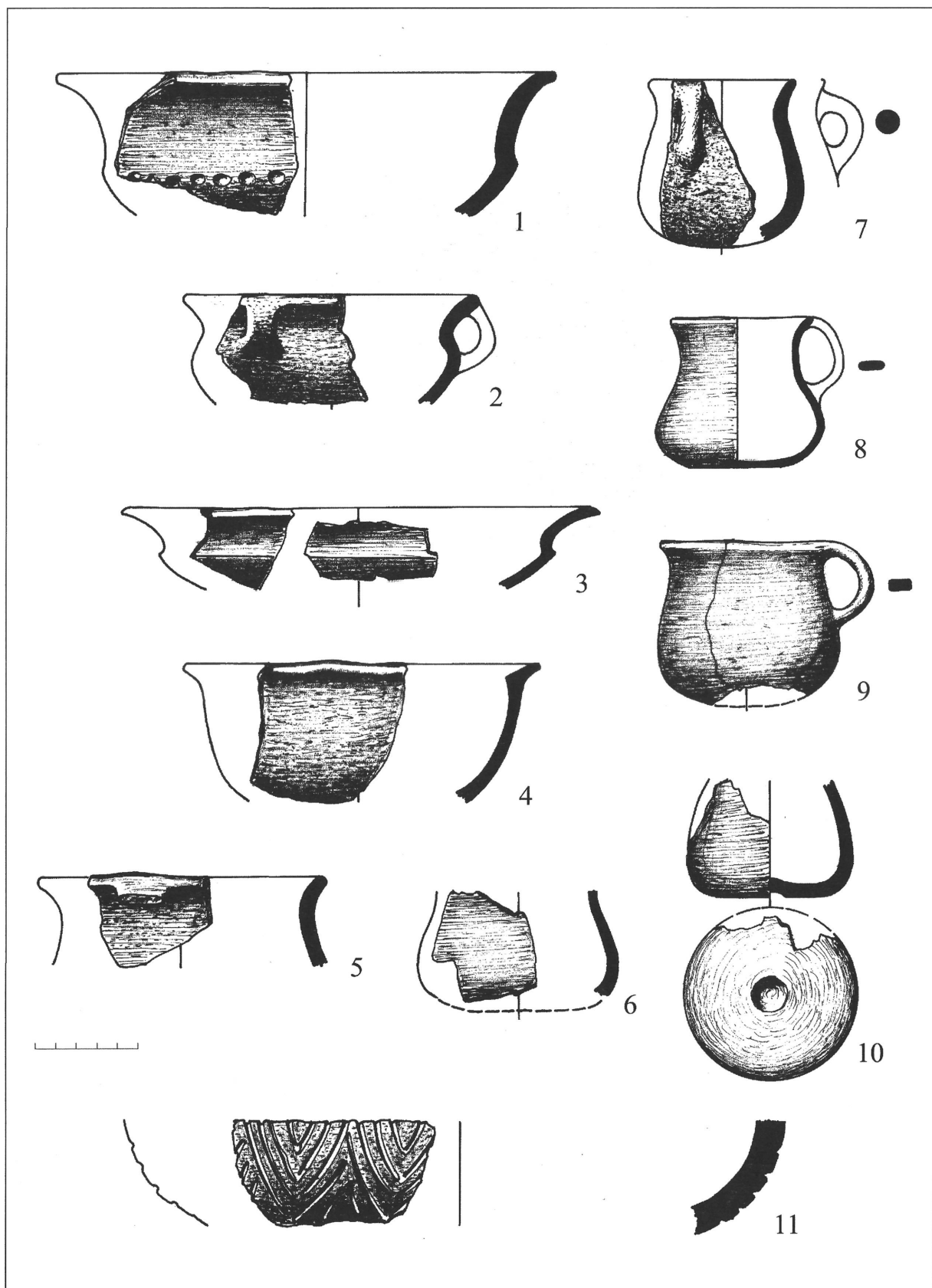
4. kép. Kora bronzkori leletek az Északi Elődudvarbó

5. kép. Kora bronzkori leletek az Északi Előudvarból

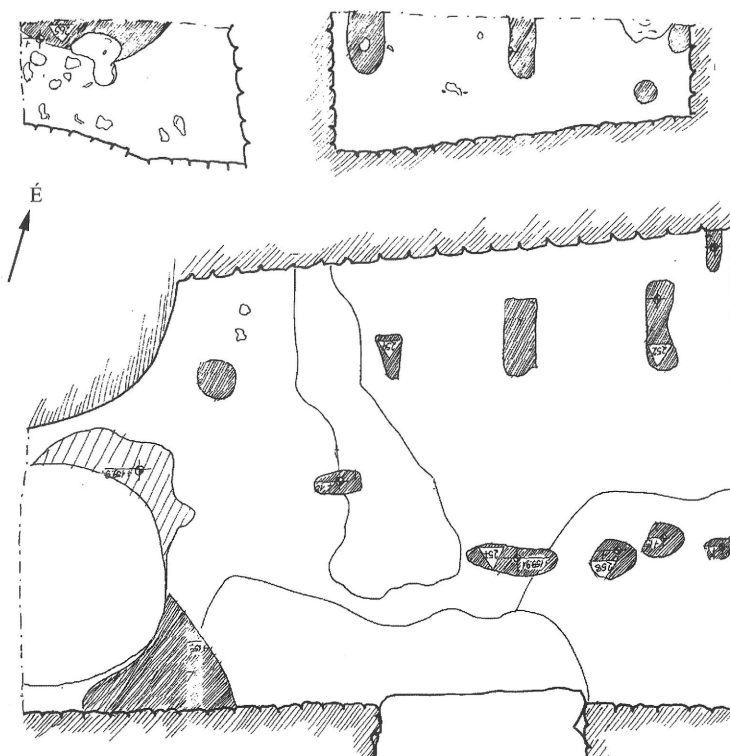
6. kép. Kora bronzkori leletek az Északi Előudvarból (1, 4-7), és a Szent Zsigmond templom mellől (2-3)

7. kép. A XII. gödör bronzkori leletei

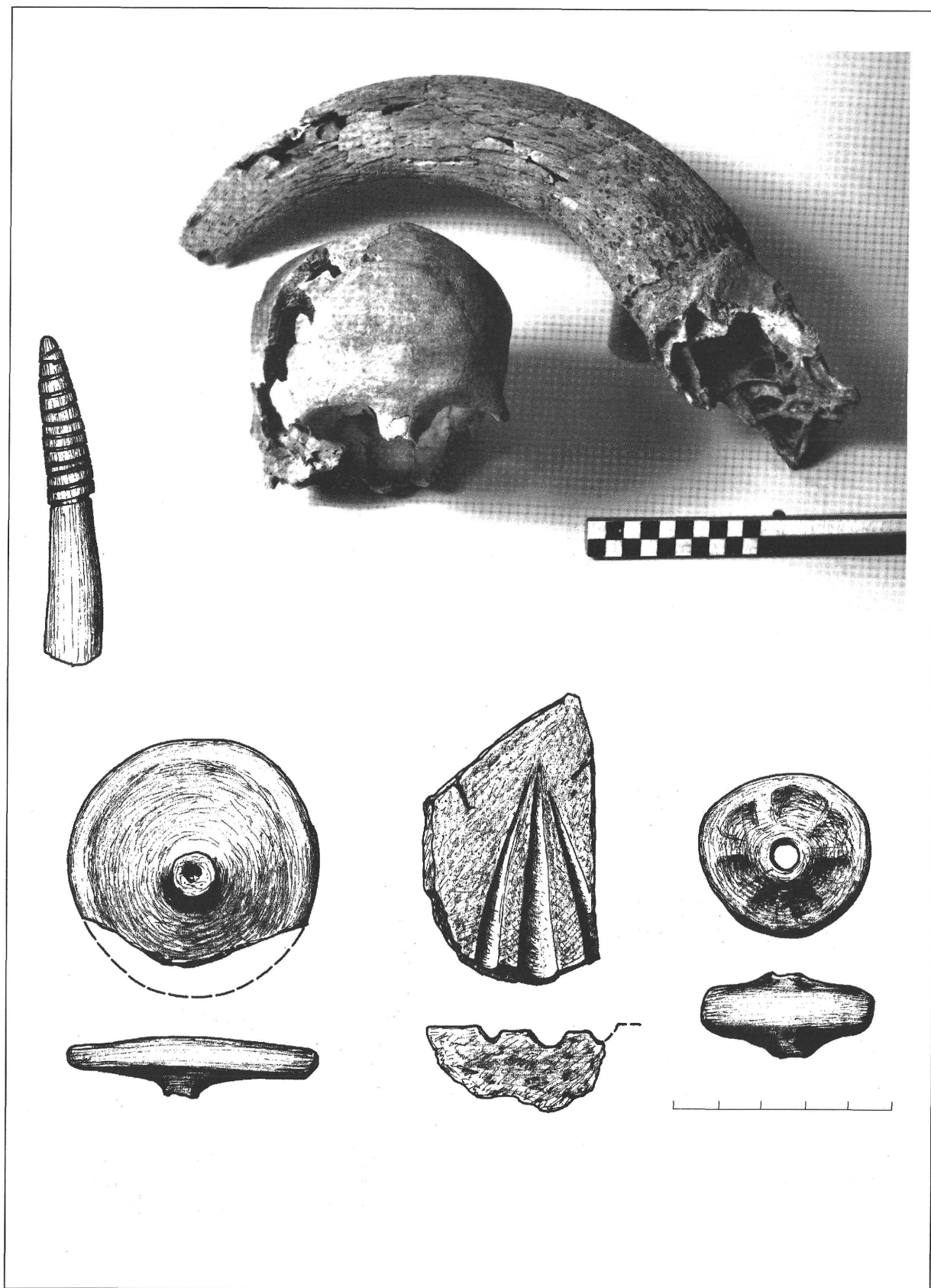
1

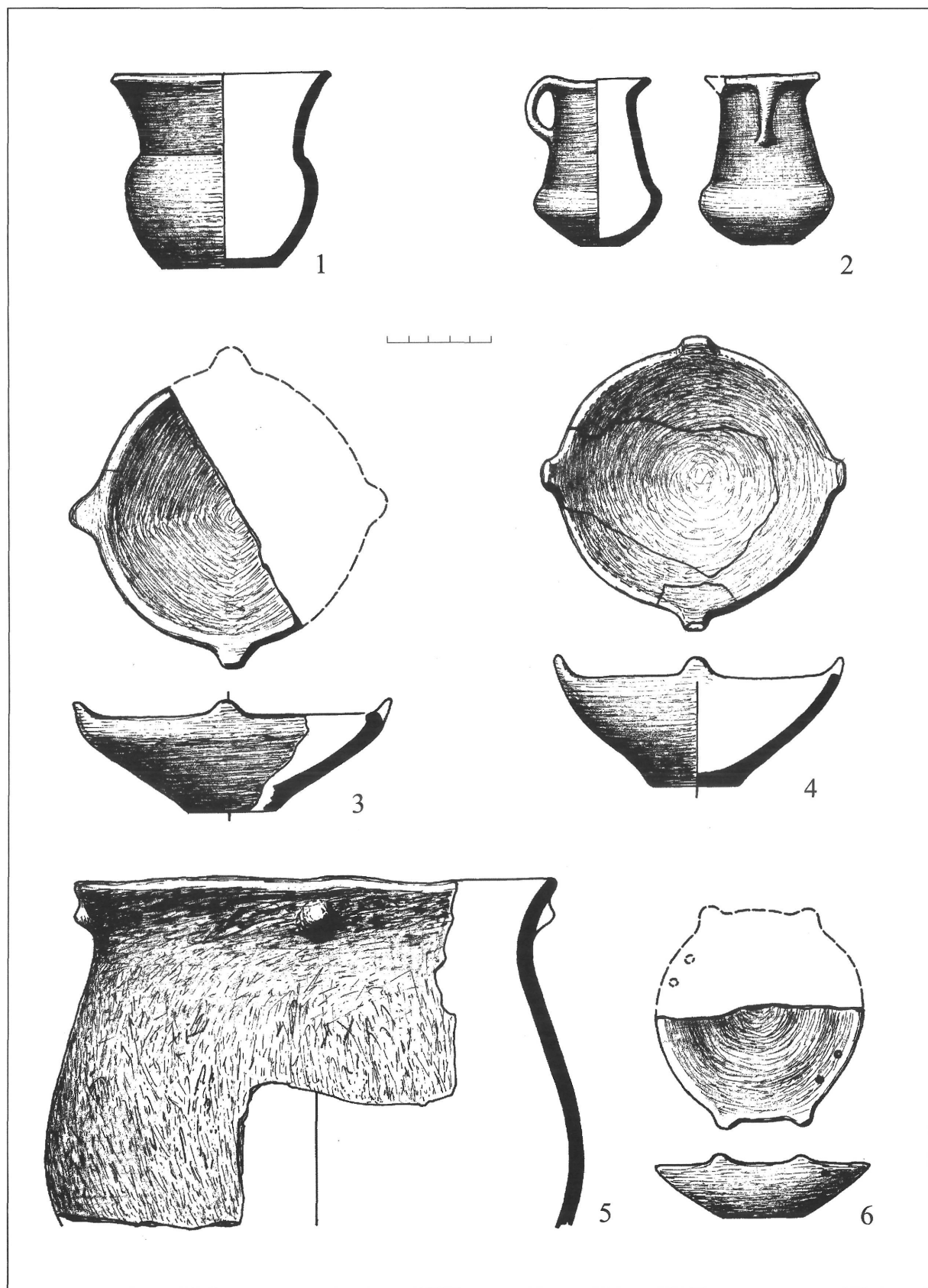
2

8. kép. 1. Kora bronzkori gödör a Teleki-palota területéről, 2. Szent György u. U/6. felület, cölöphyukak

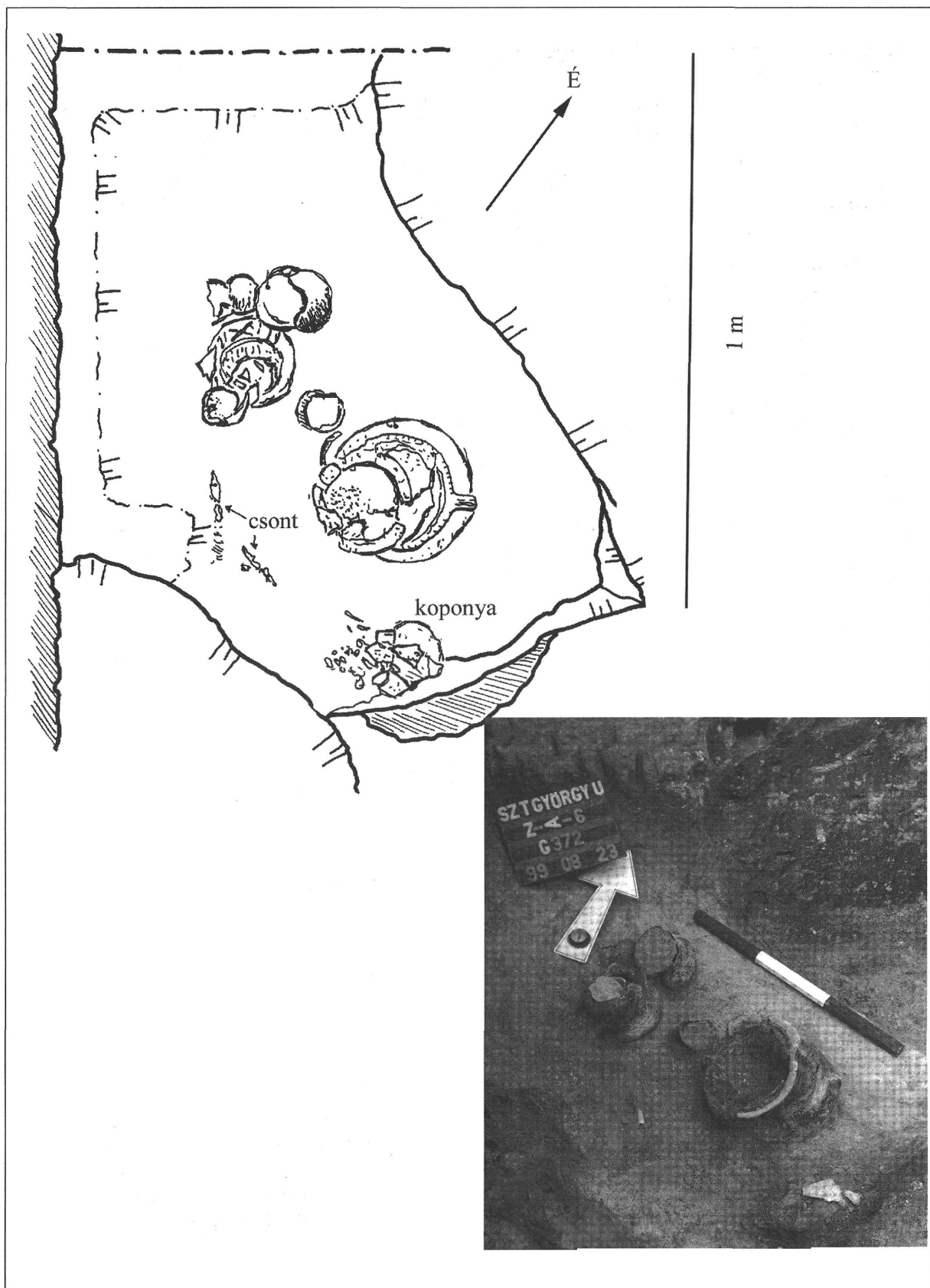

9. kép. A Sándor-palota 17. helyiségében előkerült áldozati gödör leletei

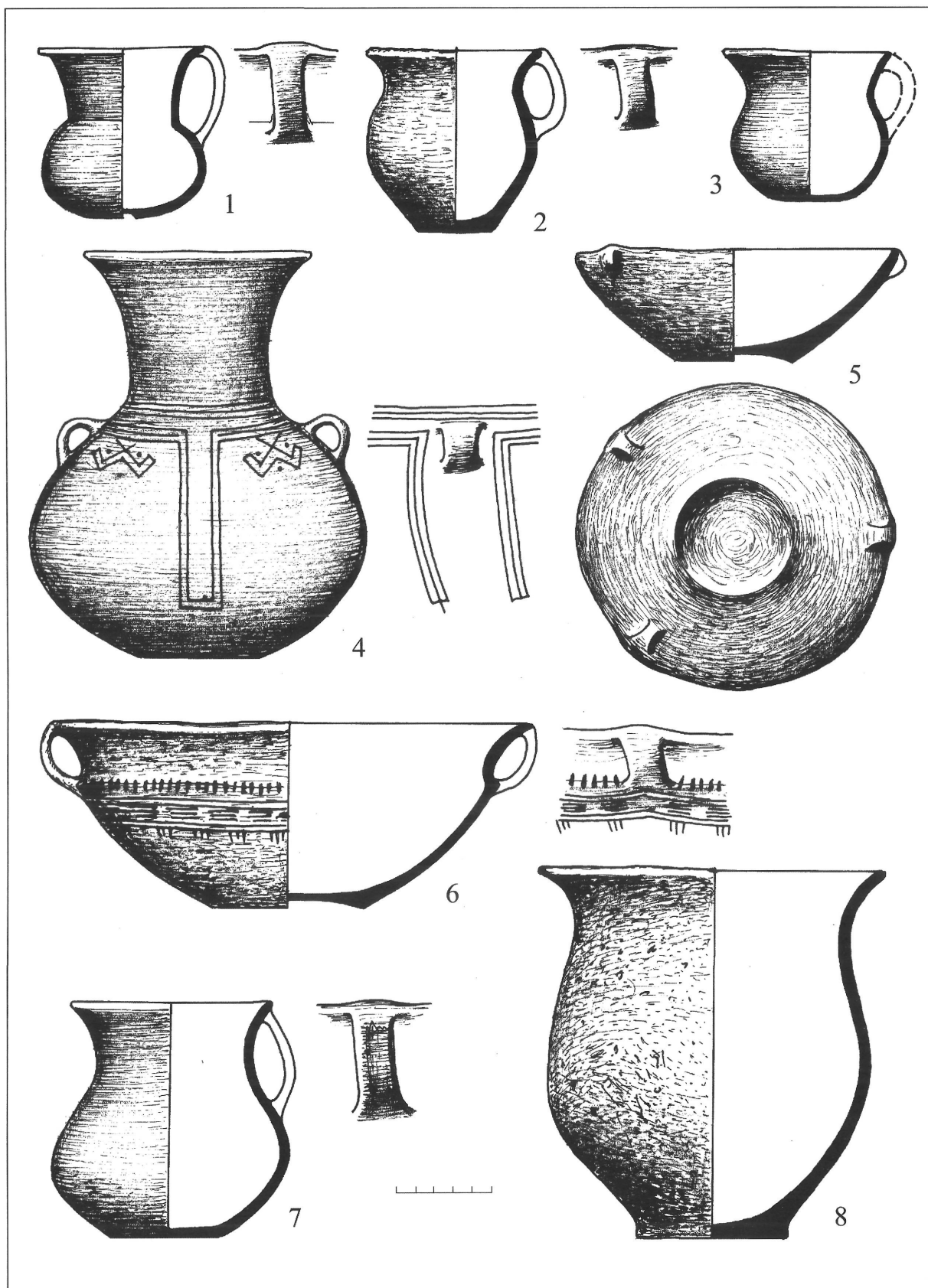

10. kép. A Sándor-palota 17. helyiségében előkerült áldozati gödör leletei

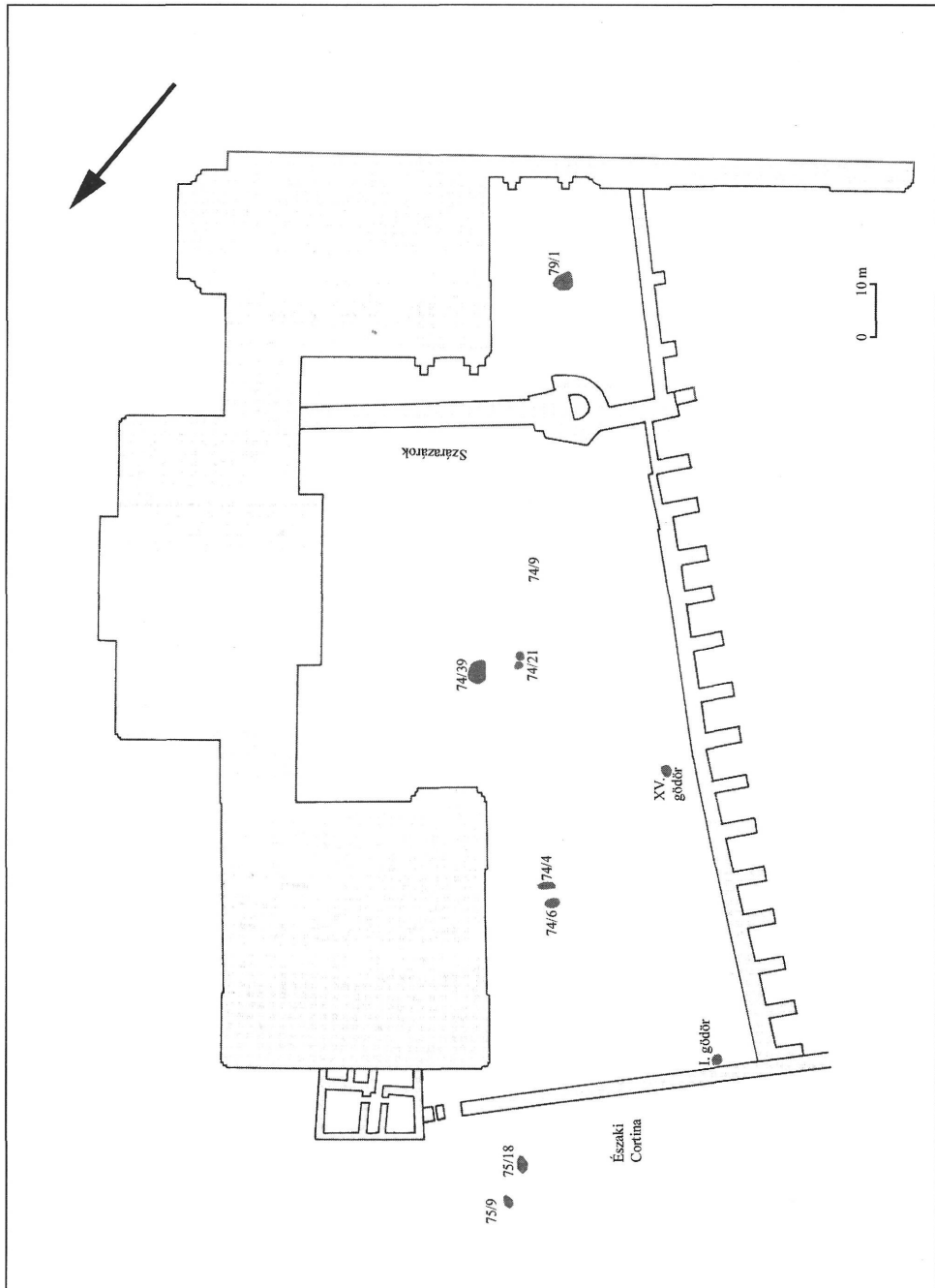

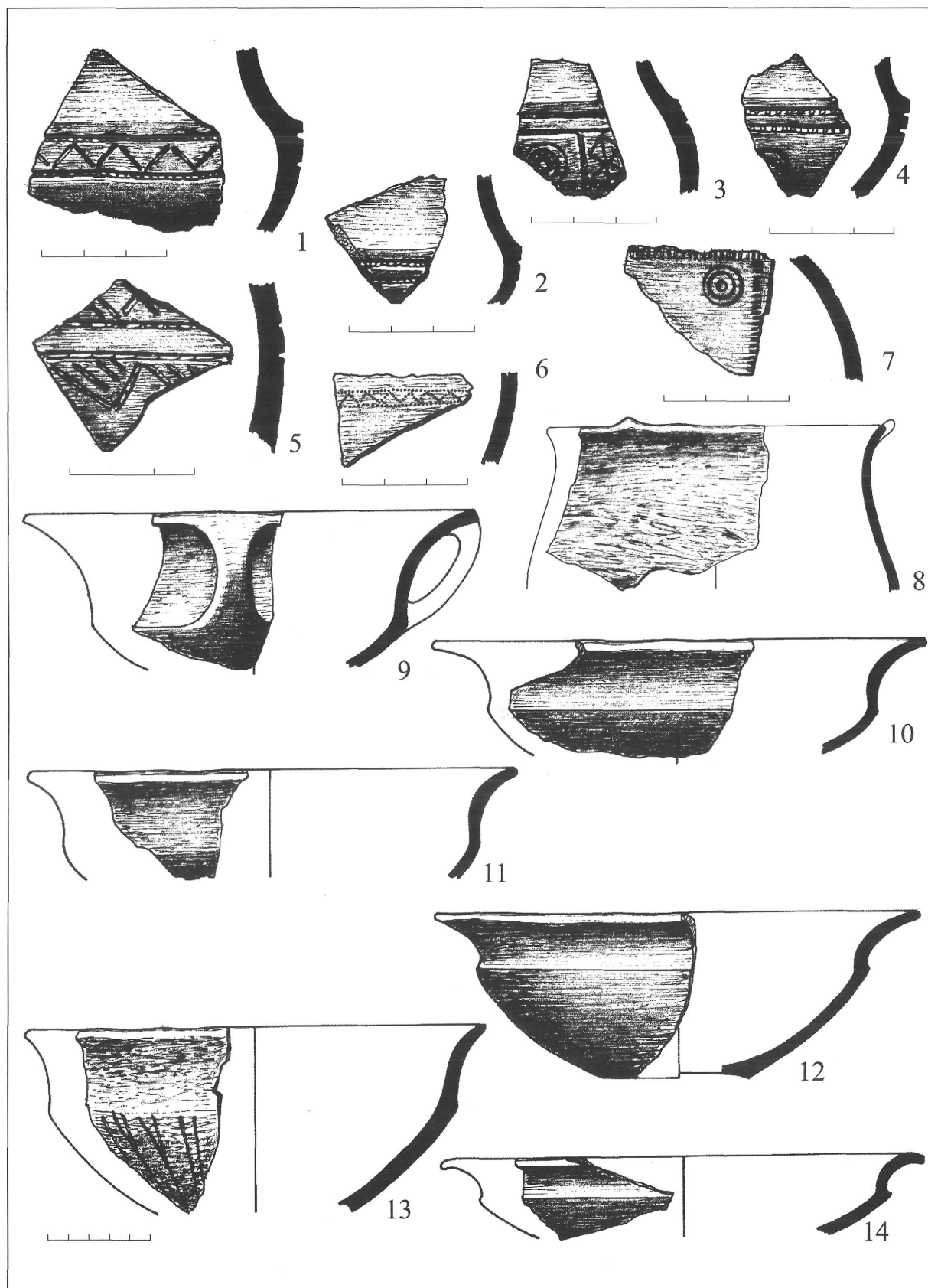
11. kép. Szent György u., 372. objektum (csontvázas kora bronzkori sír)

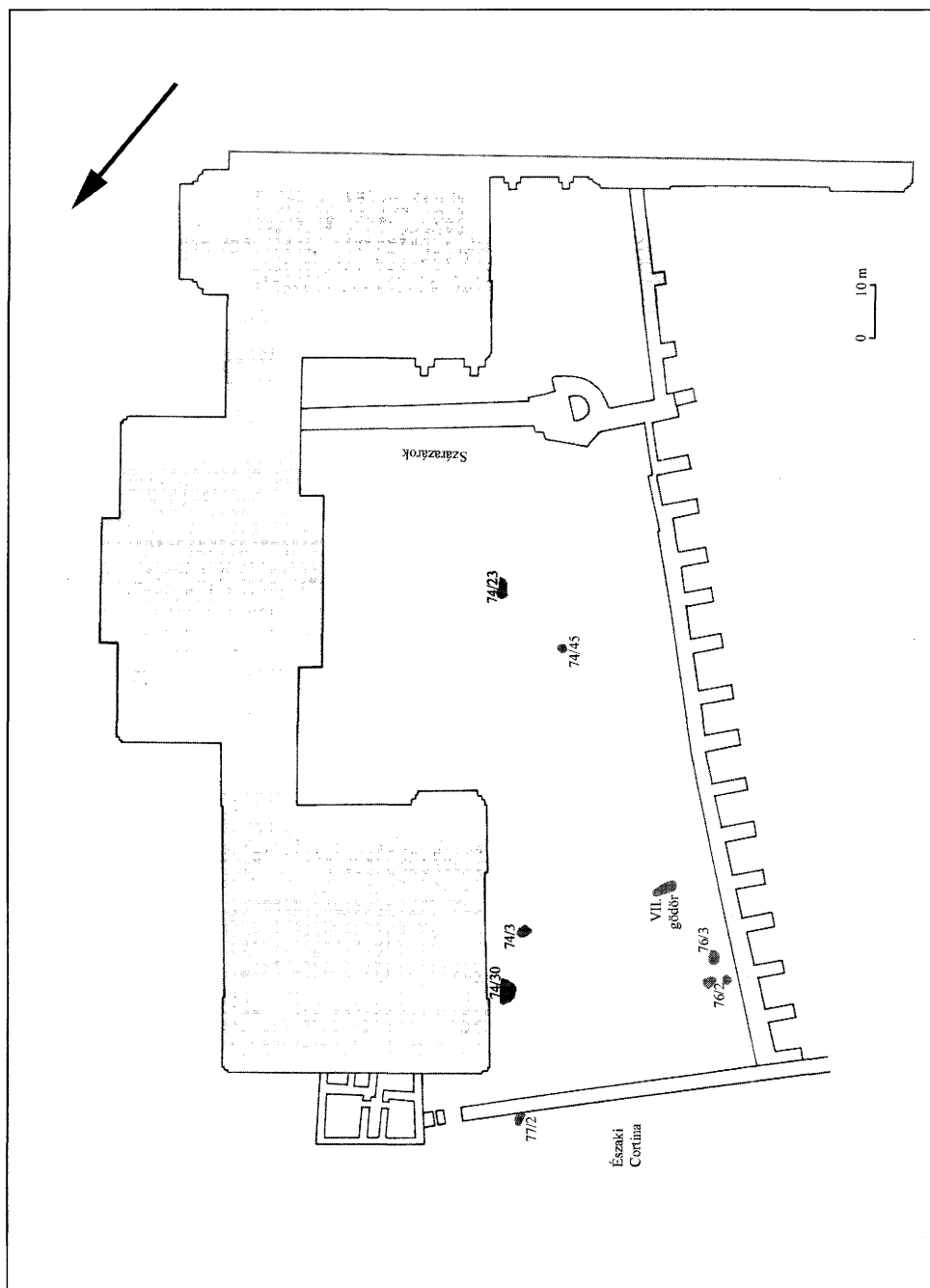
12. kép. A 372. objektum (csontvázas sír) mellékletei

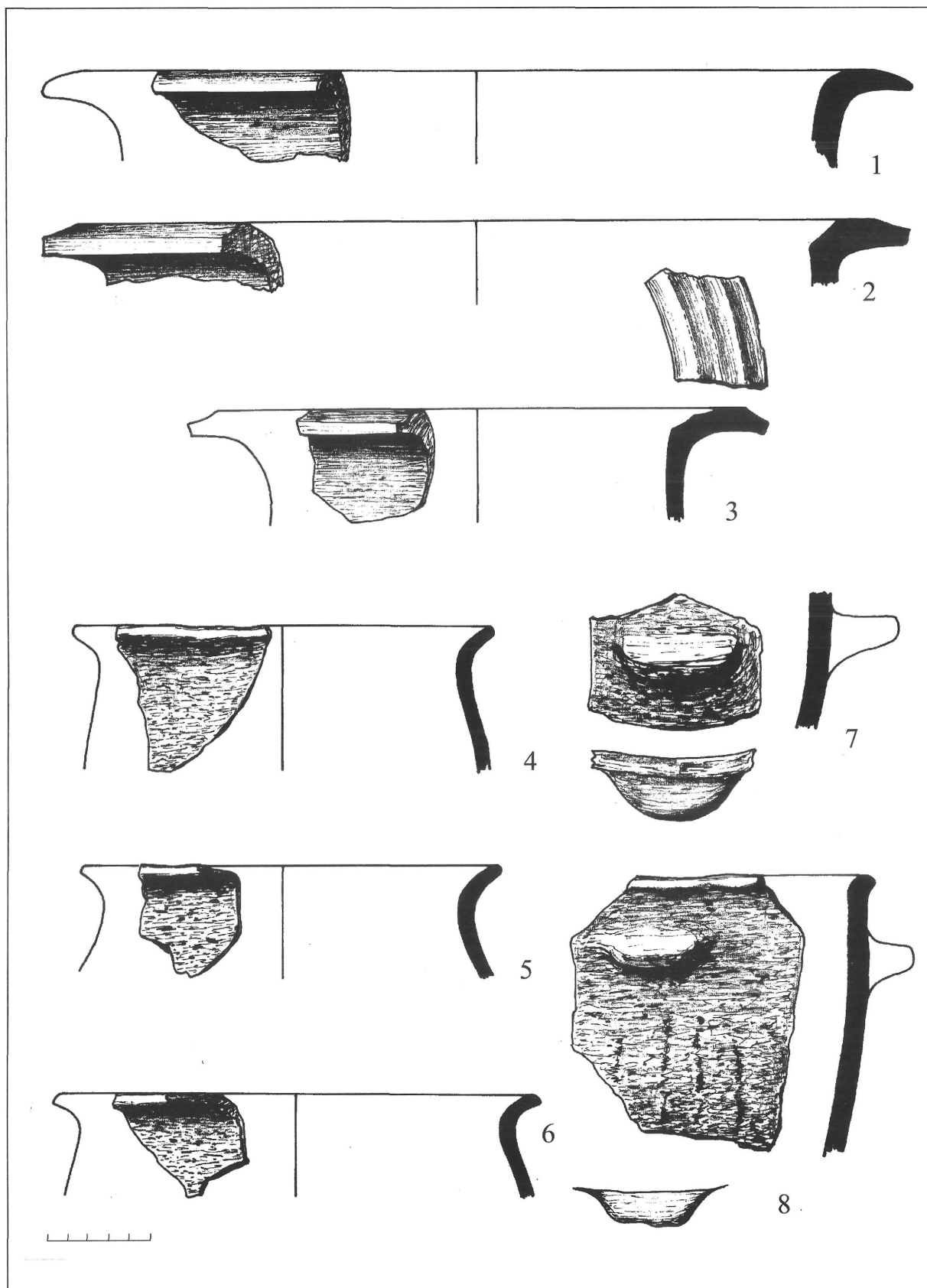
13. kép. Az Északi Elődvár középső bronzkori objektumai

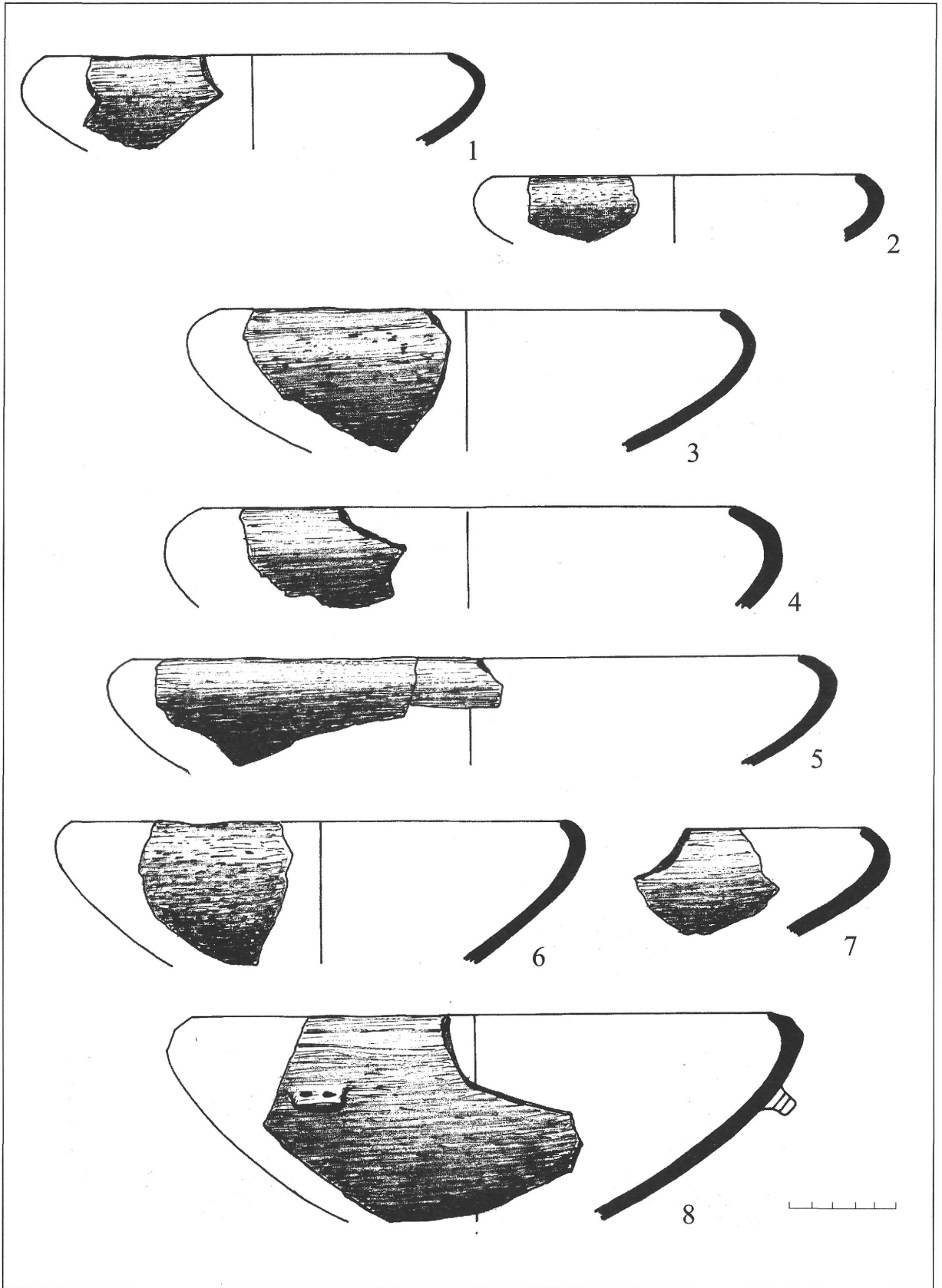
14. kép. Kora és középső bronzkori leletek az Északi Előudvarról

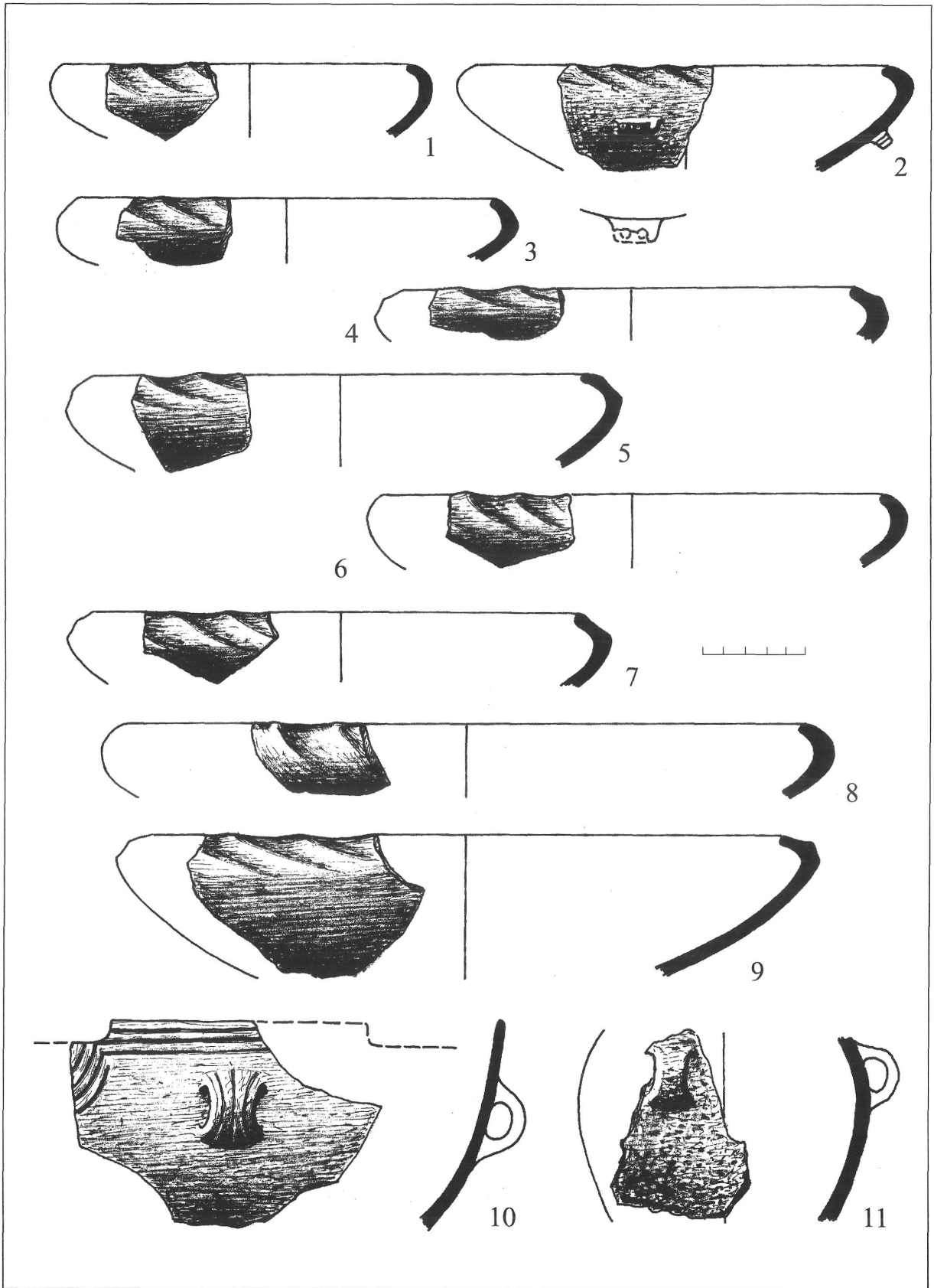
15. kép. Az Északi Előudvar késő bronzkori objektumai

16. kép. Késő bronzkori leletek az Északi Előudvarból

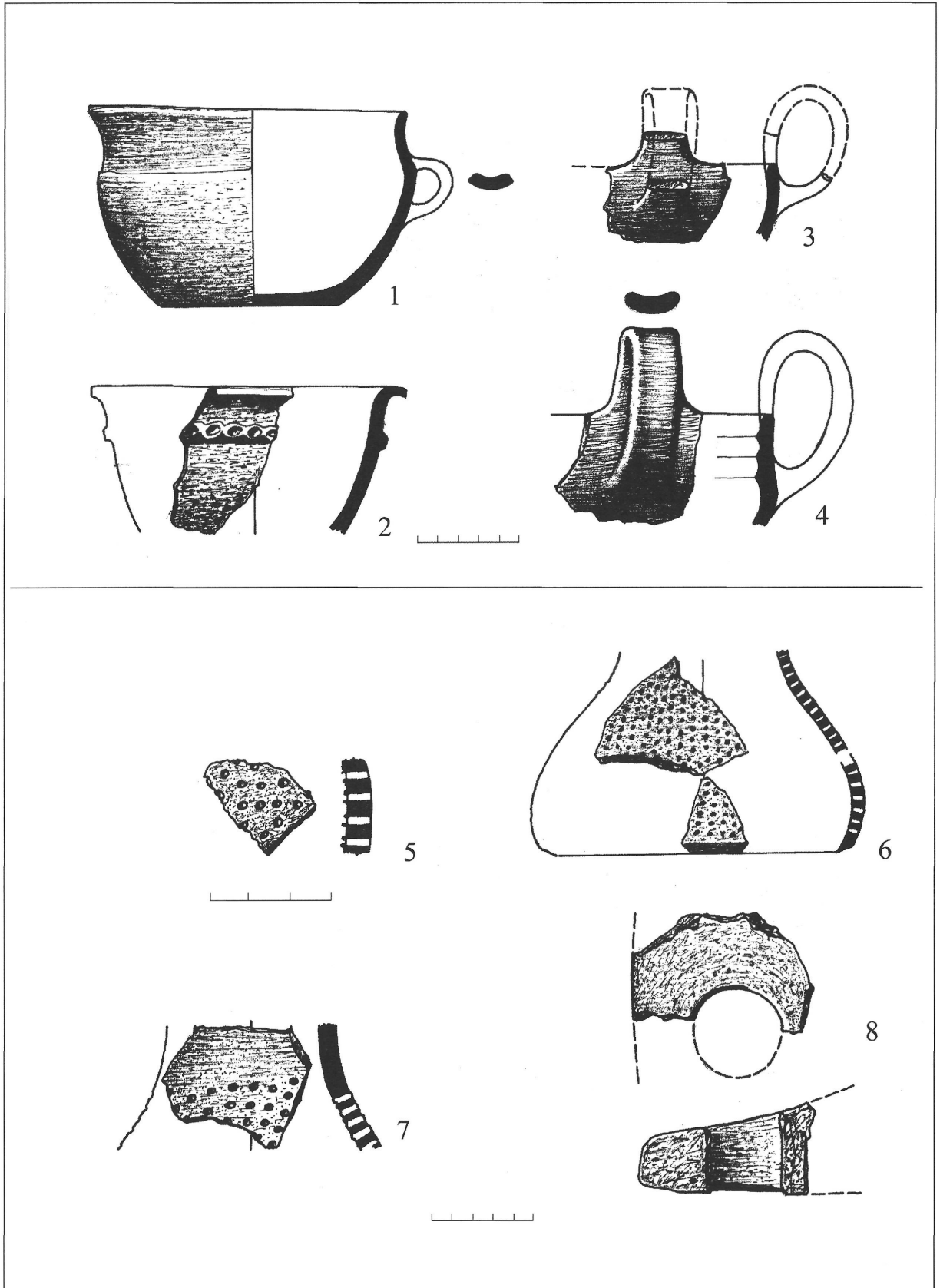

17. kép. Késő bronzkori leletek az Északi Előudvarból

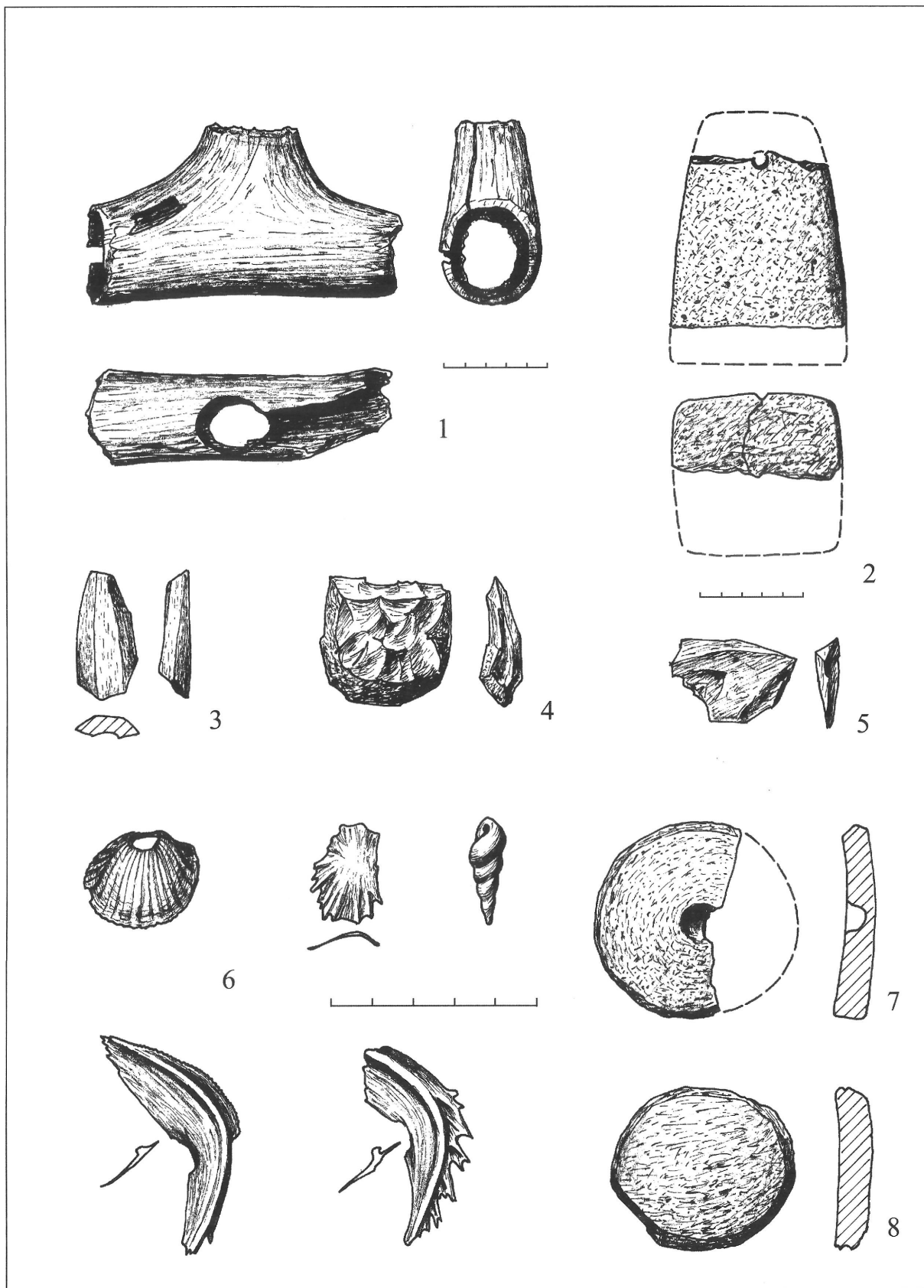

18. kép. Késő bronzkori leletek az Északi Előudvarból

19. kép. 1-4: Késő bronzkori leletek az Északi Elődvárból, 5-7: parázssborítók az Északi Elődvárból, 8: Tüzikutya töredék

20. kép. 1: Agancskapa, 2: Agyagnehezék, 3-5: pattintott kőszközök, 6: tengeri csigák és kagylók, 7-8: orsógombok